

JAKUB S. BENEŠ*

A „zöld káderek” és Ausztria–Magyarország összeomlása 1918-ban

Tanulmányunk Ausztria–Magyarország első világháború végén bekövetkezett összeomlásának egy elfeledett aspektusát mutatja be. Miközben a kettős monarchia fegyveres erői 1918-ban fokozatosan vesztes pozícióba kerültek a harcmezőkön, addig a városokat és az ipari központokat a munkásság elégedetlensége szorongatta, vidéken pedig sok helyen felkelések ütötték fel a fejüket. Itt ugyanis több helyen ún. „zöld káderek” (akiket olykor „zöld gárdáknak” vagy „zöld brigádoknak” neveztek) alakultak a hadseregből dezertált katonaszökevények, valamint a radikalizálódott helyi parasztok részvételével. Ezek az alakulatok az erdős-hegyes területeken erősségeket hoztak létre és erőszakosan ellenszegültek a háborús erőfeszítések érdekében való újbóli besorozásuknak, valamint fegyveres támadásokat intéztek a

* A tanulmány eredeti megjelenési helye: Jakub S. Beneš: The Green Cadres and the Collapse of Austria–Hungary in 1918. *Past & Present* 236. (2017:1), 207–241.

A szerző doktori fokozatát a Kaliforniai Egyetemen (Davis) szerezte európai történelemből, 2012 és 2015 között pedig a Birminghami Egyetemen végzett posztdoktori kutatásokat. 2019 óta a *University College London, School of Slavonic and East European Studies* (SSEES) oktatója. Tágabb kutatási területe Közép- és Kelet-Európa 19. század végi, 20. század eleji története, elsősorban a munkás- és parasztmozgalmak témaköre. Első kötete az Oxford University Pressnél jelent meg 2017-ben *Workers and Nationalism: Czech and German Social Democracy in Habsburg Austria, 1890–1918* címmel. A kötetet az Association for Slavic, East European and Eurasian Studies és a British Association for Slavonic and East European Studies is díjjal jutalmazta. A szerző rendszeresen publikál a *Past & Present*, a *Contemporary European History*, és a *Slavic Review* kötetekben. Kutatásainak jelenlegi fókuszja az első világháborút követő időszak kelet-közép-európai helyzetének újragondolása a vidék története szempontjából, hangsúlyozva a parasztság szerepét a konfliktusok kialakulása és kezelése szempontjából. Publikációinak jegyzéke elérhető: <https://www.ucl.ac.uk/ssees/people/dr-jakub-benes>.

civil és a katonai hatóságok ellen. Meglepő módon, a cselekvési környezetükben élő vidéki átlagemberek gyakran felszabadítóikat látták ezekben a csapatokban.

A hatóságok valamikor 1917 folyamán, a horvát–szlavón koronaország területén említették először, hogy az első világháború utolsó hónapjaiban valószínűleg a zöld káderek lesznek a „belső fronton” a birodalom legrémesebb ellenfelei.¹ Aztán, mikor az öreg monarchia elkezdett összeomlani, vidéken egy új társadalmi–politikai rend ajánlatával átvették a kezdeményezést. Ugyanakkor számos, főképpen a vagyonos és előkelő osztályok soraiból származó megfigyelő a zöld káderek által elképzelt rendet sokkal inkább a forradalmi csőcselék rendtelenségének tartotta. A zöld káderek tevékenységét 1918 októberének végén és novemberben nem lehetett megkülönböztetni az egykori hivatalnokok, földesurak és zsidók ellen folyó erőszakhullámtól, gyújtogatásoktól és fosztogatásoktól. Ezek a zavargások különösen súlyosak voltak Horvátországban és Szlavóniában, Galíciában és a mai Szlovákia nyugati részén, míg más területeken, ahol a zöld káderek már korábban léteztek – például Morvaországban és a szlovén területeken – úgy látszott, ekkorra teljesen eltűnnek.

Azok az általános körülmények, melyek a zöld káderek kialakulását elősegítették jól ismertek. Ide sorolható a morál folyamatos eróziója az osztrák–magyar hadseregben; a nemzeti felszabadító mozgalmak erősödése a birodalom alattvalói körében, amely gyakran a nyugati szövetségesek támogatásával történt; az orosz internálásból visszatérő, radikalizálódott hadifoglyok hatása, akik nem sokkal korábban tanúi voltak a bolsevik forradalomnak, és sokan közülük lelkesedtek érte; az ellátás szörnyű helyzete a hátszországban, valamint az élelmiszer- és ruhahiány a besorozottak körében; illetve a korábban lojális vidéki lakosság elégedetlenségének kibontakozása az erőszakos rekvirálások és a háborús üzérkedés miatt.²

Mindemellett, a zöld káderek összetett jelenségének, mint transznacionális és laza szövetű társadalmi mozgalomnak a megragadása, valamint tagjainak nézőpontjából való vizsgálata számos fontos és új szempontot kínálhat a régió modern kori történelméhez.

Tanulmányunk azt a nézetet képviseli, hogy a zöld káderek Kelet-Közép-Európában talán az utolsó olyan jelentős vidéki felkelés képviselői voltak, mely magán viselte a korábbi évszázadok parasztfelkeléseinek jellegzetességeit, ugyanakkor kísérlet volt a Habsburg utódállami nemzeti politikák befolyásolására és a hatalomban való részvételre is.³

¹ Hrabak 1990. 95., 328.; Plaschka – Haselsteiner – Suppan 1974. II. 81–89.

² Ezen tényezők legteljesebb bemutatása: Plaschka – Haselsteiner – Suppan 1974.

³ A falusi „felkelés” hasznos definíciójáról, amely hangsúlyozza annak szinkretikus természetét: Desai – Eckstein 1990.

Ezek az erők 1918-ban segítettek megdönteni a Habsburg birodalmat, Európa egyik legnagyobb államát. Talán még ennél is fontosabb, hogy egy olyan új és kulturálisan nagy jelentőségű forgatókönyvet igyekeztek megvalósítani, mely az első világháború végén született, de régi és új elemek ötvözete volt. Lényegében egyesítette magában az emberek – különösképpen a parasztság – érdekeivel látszólag ellenkező, a háborúval szembeni vidéki fegyveres ellenállást, illetve a vidéki közemberek azon igényét, hogy a társadalmat a szociális igazságosság és a nemzeti felszabadítás elvei szerint alakítsák át. Noha a zöld káderek harcoló erőként – részben központi szervezésük hiánya miatt – 1918 után nagyrészt eltűntek a színről, de mint szimbólum és lehetséges cselekvési forgatókönyv mégis évtizedekig jelen voltak.⁴ Úgy tűnik, hogy a mozgalomnak a feledés homályából való újbóli kiemelése a parasztság jelentősen aktívabb szerepét tárja fel a közép- és kelet-európai birodalmi összeomlásban, mint amelyet a jelenlegi tudományosság nekik tulajdonít. Még tovább menve, új módon mutatja be a parasztság politikai küzdelmeit a modern Európában, úgy értelmezve azokat, mint az erőszakos helyi tradíciók, a hagyományos és vallási világnézetek, illetve a nemzetközi társadalmi forradalom és a nemzeti fejlődés radikális eszméinek komplex ötvözetét. Azok számára, akik magukat zöld káderekként határozták meg, ez a szintézis teljesen természetesnek tűnt.

Emellett a zöld káderek kihangsúlyozzák 1918-nak – az első világháborúnak és Európa nagy részén a birodalmak végének – a jelentőségét, amely a forradalmi nyíltságnak, a jövő látszólag korlátlan átalakítási lehetőségeinek, valamint az állami és a társadalmi alapok átformálásának pillanata volt.⁵ Az utóbbi években számos kutatás született arra vonatkozóan, hogy az első világháború milyen módon alakította át a normákat a diplomácia, a világgazdaság, a katonai kötelezettségek szabályai, a humanitárius és a nemzetközi jog területén.⁶ Szintúgy ígéretes írások születtek azokról a társadalmi vonatkozásokról, melyeket nem lehet egyszerűen besorolni a háborús társadalmak – hogy George Mosse híres fogalmát használjuk – „brutalizációjáról” rendelkezésre álló irodalmak sorába, vagy azok közé, melyek a háború előtti normalitásokhoz való (sikeres vagy sikertelen) visszatérési kísérletekről szólnak.⁷ A Habsburg birodalom bukása során annak egyre több területén a vidéki felkelés – legalább részben a nemzeti és a társadalompolitikába való beavatkozás által kísért – transznacionális forgatókönyve jutott érvényre.

⁴ A társadalmi mozgalmak kulturális forgatókönyveinek jelentőségéről, különösen a nem hatékony szervezetekéről l.: Zhao 2010.

⁵ Vö. Manela 2007.

⁶ Sluga 2013. különösen a 2. fejezet; Cabanes 2014; Hull 2014; Pedersen 2015; Tooze 2014.

⁷ A brutalizáció kérdése körüli vitához fontos hozzájárulás: Gerwath – Horne 2012. Egy ma már klasszikusnak tekinthető munka, amely a szocio-kulturális kontinuitást hangsúlyozza: Winter 1995.

Eltekintve néhány Horvátországra összpontosító tanulmánytól, a zöld káderek nem kerültek a történészek figyelmének fókuszába.⁸ A mellőzés egyik oka a kutatók attól való vonakodása – még (vagy főképpen) a baloldaliaké is –, hogy bármiféle, politikai jelentőséggel bíró mozgalomnak tekintsék őket. Nem rendelkeztek parancsnoksággal, hivatalos programmal és formális szervezettel. A zöld káderekhez nem csatlakozott közvetlenül egy politikai párt sem. A legjobb esetben is a „kezdetleges politikai aktivitás” állapotában voltak, mint Eric Hobsbawm „primitív lázadói”, akik kezdetleges módokon fejtettek ki ellenállást a tőke hagyományos közösségeikbe való behatolásával szemben.⁹ A régió velük rokonszenvező marxista történészei a fegyelmezettekkel ellentétben a zöld kádereket „ösztonszerűeknek” nevezték, vagy a mobilizáció egy „kezdetlegesebb formájába” sorolták őket, és így szinte minden tekintetben kedvezőtlenül kerültek ki a Lenin jól szervezett bolsevikjaival való összehasonlításból.¹⁰ Az ehhez hasonló gondolatok a Habsburg katonai hatóságok korabeli megfigyeléseire vezethetők vissza. A keleti láthatáron fenyegető bolsevizmus és az egyéb diverzáns szervezetek keltette félelem miatt az osztrák–magyar hadsereg 1918 nyarán vizsgálatot kezdeményezett, amely szeptember elején mindössze arra a következtetésre jutott, hogy „az ezirányú nyomozás mindezidáig nem eredményezett pozitív bizonyítékot arra vonatkozóan, hogy ilyen szervezet valóban létezik, sokkal inkább azt jelzi, hogy a 'zöld káder' a dezertőrök szóhasználatában a szabad életnek, az orvvadászatnak, az erdőben kóborlásnak stb. a közönséges kifejezése”.¹¹ Még ugyanebben a hónapban egy Boszniát körbeutazó tisztviselő kijelentette, hogy politikai célokkal rendelkező „zöld káderek” nem létezhetnek ezen a területen, mivel egyetlen olyan polgári vagy katonai hatóság – akikkel beszélt – sem tudott igazolni bármiféle kapcsolatot a dezertőr bandák között; „nem volt bizonyíték arra, hogy a bandák bolsevik vagy jugoszláv propagandát terjesztettek volna”; és végül, még nem támadták meg a helyi hatóságokat, tevékenységük csak a jómódú földbirtokosok ellen irányult.¹² A Habsburg katonai szervezet elfogultsága és azzal kapcsolatos szűklátókörűsége, hogy mi számít politikai akciónak, e jelenség kapcsán alapot adott a történészek futólagos megjegyzéseikhez.

A zöld káderek historiográfiai marginalizálódásának másik oka, hogy csak nehezen illeszkedtek a nemzeti felszabadító mozgalmak 1918 utáni narratíváiba. Csehszlovákia, Lengyelország és Jugoszlávia alapítási mítoszai az osztrák és a magyar elnyomással szemben nemzeti egységet követeltek, és ebben a főbb szerepe-

⁸ L. a következő munkákat: Hrabak 1990; Čulinović 1957; Banac 1992.

⁹ Hobsbawm 1959. példálul: 110–111.

¹⁰ Pál 1973–1981. I. 14.; Pichlík 1963. 584.

¹¹ OeStA, KA ZSt KM HR, Akt. (akta), kart. (karton) 754, 64–46/27; l. továbbá 64–46/35.

¹² OeStA/KA ZSt KM HR Akt., kart. 753, 64–46/10–6.

ket a két világháború közötti időszak meghatározó politikusainak tartották fenn. Azonban e szereplők egyike sem volt érdemi kapcsolatban a zöld káderekkel. És még ha ezek a vidéki lázadók nem is támogatták kifejezetten a bolsevizmust, a társadalmi újjászületésről alkotott víziójuk nagyon is radikális volt azok számára, akik végül Belgrádban, Prágában és Varsóban hatalomra kerültek. Ráadásul, a zöld káderek nem bizonyultak eléggé nemzeti jellegűnek: bizonyítékok vannak arra, hogy magyarok és osztrák-németek egyaránt voltak közöttük. A bőséges, gyakran triumfalista szakirodalom, melynek narratívája szerint Kelet-Közép-Európa „álvetett nemzetei” a Habsburg kétfejű sas vészjósló árnyékában emelkedtek fel, nem tudta hová tenni a nemzeti hatalom központjától távol lévő szegény falusiak és hétköznapi bakák bandáit. A terjedelem, amelyben egyáltalán a zöld káderek megjelennek a nemzeti történelem krónikáiban, azt volt hivatott demonstrálni, hogy az ellenállás sokféle patakjai végül miként torkollnak a nemzeti együttműködés folyójába.

A zöld káderek nem voltak teljes mértékben nacionalisták, sem valódi kommunisták, és nyilvánvalóan rossz színt is választottak abban az időszakban, mikor a forradalom színe a vörös volt. A régió parasztpártjai – az 1920-as évek „zöld” vonulata – gyakran ambivalens módon viszonyultak a választók közvetlen akcióihoz (és természetesen az erőszakhoz), és megpróbálták a vidék néppárti energiáit az általuk többre értékelt parlamenti választási agitáció támogatására becsatornázni. Bulgária esetétől eltekintve, ahol 1919 és 1923 között a parasztforradalmár Alekszandar Stambolijszki volt a miniszterelnök, a fősodorba tartozó kelet-közép-európai nacionalista politikusok általában ügyesnek bizonyultak az agráriusok kooptálásában, és a kisbirtokos választóik számára előnyös, kiterjedt reformoktól való távol tartásában.¹³ Így, miközben az agráriusok ünnepelhették a zöld káderek által megtestesített radikális indulatokat, tartózkodók is maradhattak velük szemben.

Az a tény, hogy nem illeszkedtek egyik meglévő pártpolitikai kategóriába sem, nem jelenti azt, hogy ne kellene komolyan vennünk a zöld kádereket mint politikai jelenséget. Az Ausztria–Magyarország vidéki területein 1918-ban zajló események felszínre hoztak egy, a nemzeti liberalizmus és a „vörös hullám” által is gerjesztett mozgalmat, de azokat és más elemeket oly módon egyesítve, hogy a felelősségterhes időkben kifejezzék az átlagos falusiak aggodalmait. A vidéki Habsburg-alattvalók számára ez az összefogás és az alkotóerő pillanata volt, még akkor is, ha ez 1848 óta nem látott véres erőszakhullámot eredményezett a feltételezett elnyomókkal szemben. Ezek az erők nacionalista, internacionalista és szociálforradalmár indíttatásokat egyesítettek, miközben megidéztek a parasztok haragjának és évezredes reményének szellemét.

Azok a konkrét módok és viszonyok, ahogy a zöld káderek ötvözték ezeket az elemeket, kétségkívül sajátosan kelet-közép-európaiak. Tanulmányunk azokra a

¹³ Rotschild 1977. 16–18.

Habsburg területekre fókuszál, amelyeken a birodalom összeomlásával vagy teljesen új államközösséget formáltak Európa térképén (Csehszlovákia, Jugoszlávia), vagy amelyek – hosszú kihagyás után feltámadva – egy állammá olvadtak össze (Lengyelország). Az első világháború végén ezek az országok kevésbé voltak stabil entitások, inkább vitás és megoldatlan problémák: olyan kérdések, amelyek megválaszolására számos csoport érezte magát feljogosítva. Ez volt az a helyzet, amelyben a zöld káderek a birodalom szétesésének és az ezt követő eseményeknek is jelentős tényezőivé váltak. Ugyanakkor a lokálisnak a nemzetivel és a hagyományosnak a szociálforradalmival való teljes egyesítése a parasztság modern politikai mobilizációjának általános mintáit is megmutatja. A történészek gyakran törekszenek arra, hogy ezeket az alkotóelemeket szétválasszák egymástól és az egyik jelentőségét a másikéhoz mérjék, többnyire azért, hogy így határozzák meg, vajon a parasztság modern és politikailag aktív volt-e egy bizonyos történelmi helyzetben vagy sem.¹⁴ Ez a megközelítés azonban figyelmen kívül hagyja a modern vidéki mobilizáció politikai és kulturális téren megnyilvánuló egyesítő erejét, szinkretizáló hatását.¹⁵ Ráadásul nemcsak azon ideológiai és kulturális elemek sajátos keverékét kell tekintetbe venni, amelyeket a falusi emberek ki tudtak fejezni, hanem a kérdéses történelmi pillanat kényszerhelyzeteit és azokat a lehetőségeket is, melyeket ezek a helyzetek létrehoztak.

A zöld káder mozgalomban egybekapcsolódó különféle szerepek, kulturális forgatókönyvek és ideológiák vizsgálata során tanulmányunk bemutatja számos hozzájuk csatlakozó személy pályafutását, akik valamennyien különböző irányzatokat testesítenek meg: a szlovák Jozef Ferančík (1885–1972), a szlovén Alfonz Šarh (1893–1943) és Andrej Zlobec (1899–1980), és a Čaruga becenévre hallgató szlavóniai szerb Jovo Stanisavljević (1897–1925).¹⁶ Ezek a férfiak mind egyszerű bakaként szolgáltak az osztrák–magyar hadseregben, mielőtt 1916 és 1918 között levetették az egyenruhát, és a magukat zöld kádernek nevező sok ezer ember többségéhez hasonlóan ők is a kisbirtokos parasztságból származtak. Zöld káderként befutott pályájuk – számos hasonlóság mellett – eltérő hangsúlyokat és prioritásokat mutat. A tény, hogy ezek a férfiak, akik bár minden valószínűség szerint soha nem találkoztak egymással, mégis e transznacionális mozgalom tagjaiként határozták meg magukat, húzza alá, hogy annak gyökere nyelvi, etnikai és adminisztratív határokon túlról ered.

¹⁴ A francia parasztlak 1848-as politikai tudatosságáról szóló vitákat kiválóan összefoglalja: Berenson 1987.

¹⁵ Vö. Hobsbawm 1959.

¹⁶ Hárman közülük első kézből tudósítottak a zöld gárdákban való tevékenységükről: Ferančík 1920; Šarh 1988; Zlobec 2010; Zlobec 2009. Čarugára l. Zurl 1977, amely ugyan történelmi regény formájában készült, de a szerző forrásokra alapozta művét; Hrabak 1990. 12., 87., 219., 270.

I. Dezertőrök

Az erőszakos parasztfelkelések ősrégi szellemként kísértettek az európai vidéken. A nyílt lázadásnál gyakoribb volt a politikai és gazdasági elitekkel szembeni alacsonyabb szintű ellenállás, melyre a passzív nemteljesítés vagy a hierarchia szimbolikus felfogatása volt jellemző – amit James Scott a „gyengék fegyverének” nevezett. A nyílt lázadás vagy a forradalom helyett Scott „a relatíve hatalom nélküli csoportok hétköznapi fegyvereit hangsúlyozza: vonakodás, színlelés, szökés, árteljesítés, lopkodás, tetetett tudatlanság, sértegetés, gyújtogatás, károkozás, és így tovább”.¹⁷ Ebben az összeállításban a szökés a paraszti ellenállás klasszikus formája. Nyilvánvaló politikai vagy forradalmi tartalom híján, az állami szervezetek köréből, a leginkább kényszerítő elveken működő intézményből való szökés és azt követően az otthoni körzetben való rejtőzködés egyértelműen az államnak és hatalmának az elutasítását jelenti. Az ilyen „mindennapi ellenállási formák” alkották a zöld káderek változatos eszköztárát, jóllehet az első világháború rendkívüli körülményei közepette jóval komplexebb szervezetté és szokatlanul félelmetes ütőerővé fejlődtek.

Amikor a fent említett négy férfi dezertált, mindannyian az otthoni falvaik közelében lévő erdős területekre tartottak: Stanisavljević 1916 végén a faluja, Slavonske Bare mögött lévő területre; Ferančik 1917 nyarán a Vág folyó völgyében fekvő Vígvár (Veselé, Szlovákia) nevű faluja feletti elhagyott juhaklokhoz és pásztorkunyhókhoz; Šarh 1917 őszén a Pohorje hegységbe, mely a Mariborhoz közeli Ruše nevű faluja felett fekszik; és Zlobec 1918 tavaszán a Trnovski-erdőségbe, a szlovén karsztvidéken fekvő Ponikve nevű falujától délre. Ők azon többszáz ezer, az osztrák–magyar hadseregben szolgáló katona közé tartoztak, akik 1916-tól kezdve a hátsországba dezertáltak. Legtöbbjüket vidéki területekről sorozták be. Sokan az engedélyezett eltávozásról egyszerűen nem tértek vissza egységeikhez. Néhányan, mint Ferančik, megszöktek a kaszárnyákból (az ő esetében a pozsonyi helyőrségből); mások pedig, mint Zlobec, a lábadozási idejük alatt meglógtak a katonai kórházakból. Gyakran otthon éltek egészen addig, amíg a csendőrök általi letartóztatásuk veszélye a közeli erdőkbe és mezőkre nem hajtotta őket, ahol közös védekezésre szövetkeztek. A helyi lakosság egészében véve támogatta ezt a hazaáruló cselekvést, élelemmel látta el és felruházta a dezertőröket, illetve figyelmeztette őket a közeledő csendőrőrszolgálatokra. Šarh és tizenöt bajtársa számára a figyelmeztető jel egy, az út közepére vagy a ház közelébe leszúrt lucfenyő gally volt, mely jelezte a veszély közeledtét. Amikor tiszta volt a terep, a zöld káderek közül néhányan segítettek a mezőgazdasági munkákban, miként Šarh is tette az 1918-as gazdag nyári aratás idején.

¹⁷ Scott 1985. XVI., 30–31.

A háború utolsó évében az így élő férfiak száma döbbenetesen nagy volt. 1918 áprilisáig a Habsburg Birodalom hét gyalogos hadosztályt telepített a hátországba, hogy megfékezze a nyugtalanságot és a parancsmegtagadást. De ezek a demoralizált és megfogyatkozott csapatok keveset tehetek azért, hogy meggátolják a dezertálások áradatát. 1918 júniusában a magyar csendőrség egy magasrangú parancsnoka a dezertálások kapcsán arról számolt be, hogy azok száma meredeken emelkedik a monarchia magyar felében: 1917-ben 81 605 dezertálót tartóztattak le. Csak az 1918-as év első három hónapjában 46 611 főt tartóztattak le, ami alapján úgy becsülte, hogy az év végéig ez a szám akár a 150 000 főt is elérheti.¹⁸ Úgy vélte, hogy a szabadlábbon lévő dezertőrök száma ennél jóval nagyobb volt. 1918 októberében a helyettes katonai vasútparancsnok azt feltételezte, hogy akkorra már mintegy negyed millióan szöktek meg egyenruhában.¹⁹ (L. a táblázatot.)

Táblázat: A letartóztatott dezertőrök számának növekedése Magyarországon, és a dezertőrökkel való fegyveres összeütközések 1914–1918 között.*

Év	Letartóztatott dezertőrök	Fegyveres összecsapások
1914	6 689	7
1915	26 251	93
1916	38 866	129
1917	81 605	464
1918. január–március	46 611	275
	150 000**	1 200

* Forrás: Holotík 1979. 261–264.

** Az egész évre vonatkozó becslés 1918 áprilisában.

A háború utolsó évében a dezertőrök és a csendőrök közötti erőszakos összecsapások gyakorisága szintén szaporodott. Sokszorosára nőtt azoknak a jelentéseknek a száma, amelyek a polgári és a katonai hatóságok tehetetlenségét állapítják meg a monarchia különböző részein lévő fegyveres dezertőrökkel szemben. 1918 májusában és júniusában a pozsonyi és a szlovéniai–stájerországi túlterhelt hivatalnokok a közbiztonság teljes eróziójaért a dezertőröket hibáztatták.²⁰ Amellett, hogy szemlátomást mindent megtehettek, amit csak akartak, a dezertőrök

¹⁸ Holotík 1979. 261–264.

¹⁹ Plaschka – Haselsteiner – Suppan 1974. II. 63.

²⁰ Pozsony környékére I. Holotík 1979. 178–179., 191–193., 235–237. Alsó-Stájerországgal (Szlovénia) kapcsolatban: OeStA/KA ZSt KM, Präs, Akt., kart. 2429, 53–16/2, 53–16/22.

elkezdtek nyíltan fenyegetni a hatóságokat. Június elején a kelet-morvaországi Střelná faluban a hatóságok egy fára erősített plakátot találtak, amely figyelmeztette a csendőröket, hogy ha el akarják kerülni az alapos verést, hagyjanak fel a dezertőrök üldözésével.²¹ 1918. június 10–11-én este a galíciai Grodzisko Dolne faluban fegyveres dezertőrök gyűltek össze a csendőr-helyőrség előtt és hangosan követelték a közelmúltban letartóztatott bajtársaik szabadon bocsátását. Mikor a helyőrség parancsnoka ezt megtagadta, agyonlőtték, majd az elkövetők egy írást erősítettek a falra: „Adjatok békét, és békén hagyunk titeket. Máskülönben elveszítitek az életeteket.” A nyomozás arra a megállapításra jutott, hogy a felelősök „felfegyverzett dezertőrök szervezett bandái, szökött szabadságos katonák és más gyanús személyek” voltak.²² A nyár folyamán a galíciai bandák még inkább felbátorodtak. Augusztusban egy magát „Zöld Brigád”-nak nevező csoport Rzeszów közelében vonatokat fosztogatott és ádáz küzdelmet folytatott a katonai járőrökkel.²³ Szeptember végén a przemysli katonai körzet központjának parancsnoksága arról számolt be, hogy a lakosság elveszítette bizalmát abban, hogy a hatóságok képesek a dezertőrök megfékezésére, és ennek az állammal szembeni lojalitásuk eltűnése lett a következménye.²⁴

A zöld káderek kialakulása egyértelműen összekapcsolódott a dezertőrök fegyveres ellenállásának hátországbeli növekedésével. A zöld káderek a dezertálás egy jóval aktívabb formáját képviselték, mint a katonai szolgálat elől való pusztá megszökés. Azt természetesen nehéz megmondani, hogy valójában mennyien is voltak. A rendelkezésünkre álló adatok nem a dezertőrök és a magukat zöld káderekként meghatározó helyi parasztok valamiféle szisztematikus összeírásának eredményei, hanem inkább a katonai hírszerző ügynökök és az elfogott tagok felületes vallomásait tükrözik. Az információforrások mindkét csoportját – személyes ambícióik miatt – a túlzásba esés kísérthette; azaz a kényes vagy hatáskeltő információk szállításáért megjutalmazták őket, vagy – az elfogott résztvevők esetében – a hatóságok fenyegetése miatt lehettek buzdók. Lehetséges azonban, hogy a leginkább érintett környékektől eltekintve, senki sem tudta pontosan felbecsülni az ennyire szétszórt és decentralizált csapatok méretét. Az adatokkal kapcsolatos problémák ellenére visszafogottan megállapíthatjuk, hogy a zöld káderek létszáma – akik önmagukra így hivatkoztak – a horvátok, a szerbek és a bosnyákok körében 1918 szeptemberében nagyjából ötvenezerre volt tehető; Galíciában talán 10 ezren lehettek; Morvaország déli részén mintegy ötezren; és a későbbi Nyugat-Szlovákia

²¹ OeStA/KA ZSt KM HR Akt., kart. 754, 64–50/8–9.

²² OeStA/KA ZSt KM Präs Akt., kart. 2428, 52–5/32.

²³ OeStA/KA ZSt KM HR Akt., kart. 753, 64–41/8–72.

²⁴ OeStA/KA ZSt KM Präs Akt., kart 2428, 52–35/5.

területén négyezren.²⁵ Ezek a számok szükségszerűen bizonyos mértékig benyomásokon alapulnak. A zöld káderek erősek voltak Magyarországon a Balatontól északra fekvő Bakonyban, a nyugat-szlovéniai Trnovski-erdőségekben, Erdély egyes részein, valamint Stájerországban a Wechsel és a Semmering hegységek körüli erdőkben.²⁶ Sok helyszínen jól szervezettek voltak, és bizonyos fokú folytonosságot mutattak az általuk hátrahagyott hadsereggel: volt kezdetleges hierarchiájuk, őrszolgálatuk és felderítő egységeik, és bizonyos esetekben gépfegyverekkel, robbanóanyagokkal, sőt akár ágyúval is rendelkeztek.

Bár az egyes csoportok tudtak a többiek létezéséről, de a közöttük fennálló szervezett koordinációra nincs bizonyíték, feltehetően gyakorlati akadályok miatt. Még a háború végéhez közeledve is – amikor a Habsburg-monarchia összeomlott – az egyes tartományokon belüli bandák képtelenek voltak egymással összehangoltan működni. Šarh úgy emlékezett, hogy „tudunk a horvát határon a Boč [melletti hegyen] és Celjében lévő zöld káderekről, de sajnálatos módon nem tudunk velük semmiféle kapcsolatot létesíteni, ami az egész mozgalom kárára volt.”²⁷ Mindazonáltal sokat mond az a tény, hogy a szerző a zöld káderek elnevezés alatt egy „mozgalmat” értett. Ráadásul egyes területek zöld káderei között figyelemreméltó nemzetközi szolidaritás létezett, mint például a Horvátország középső részén lévő Petrova Gora és a szlovéniai Trnovski-erdőség dezertőreinek miniatűr hadseregei között, ahol Zlobec a Habsburg Birodalom szinte minden nemzetiségének együttműködését figyelte meg. A parancsnoklási nyelv a Trnovski-erdő dezertáltjai között a szlovén egyik nyelvjárása és a német volt, amely utóbbi sokkal ismerősebb volt az oda menekülő nem szlovén katonáknak, az általánosan használt jelszavuk pedig a Grünwald („zöld erdő”) volt. Ferančík néhány hetet a Bakonyban töltött a magyar zöldekkel, ahol feltehetően magyarul vagy németül kommunikált.

A hatóságoknak a felfegyverzett, szervezett bandákkal szembeni növekvő tehetetlensége fokozta a vidéki lakosság utóbbiakba vetett hitét. Egy 1918. szeptember 6-án kelt, a monarchia összes koronatarományi hatóságának szóló körlevél figyelmeztetett azokra a „rendkívüli túlzásokra”, amelyekkel a polgári lakosság a zöld kádereket emlegette.²⁸ A *Plzeň* című lap ugyanebben az időben a

²⁵ Hrabak 1990. 104, 140. Hrabak nagyobb kortárs becsléseket figyelmen kívül hagyva a horvát Lika régióban fekvő Petrova Gorát illetően 14 000, a kelet-szerémségi Fruška Gora esetében 6 000, a Szerémség egyéb részeire 7 000, Bosznia és Hercegovina esetében 10 000-es, Korčula szigetével kapcsolatban 400-as becsléseket ad meg. A számok ezen becslése nem tartalmaz sok más helyet és egész régiókat (pl. Szlavónia), amelyekben erős volt a zöld káderek jelenléte. Morvaország és a későbbi Szlovákia számai megjelennek: Hronský 1987. 198. A galíciai Lengyelország esetében 40 000-es becslés áll rendelkezésre a dezertőrök számával kapcsolatban (nem feltétlenül mind zöld káderek): Szlanta 2013. 150.

²⁶ Ferančík 1920. 30.; Svöljšak – Malle 2001; Plaschka – Haselsteiner – Suppan 1974. II. 86.

²⁷ Šarh 1988. 233. Nem áll rendelkezésre teljes összeg ezen régiókkal kapcsolatban.

²⁸ OeStA/KA ZSt KM HR Akt., kart 754, 64–46/27.

kelet-morvaországi Buchlov-erdőben lévő csoportok körül keringő „rettenetes híresztelésekről” és „vad fantazmagóriákról” számolt be.²⁹ A zöld káderekről szóló jelentéseket és spekulációkat Ausztria–Magyarország fegyveres erőinek legmagasabb szintjén 1918 júliusában vitatták meg egy, a katonai hírszerzés vezetője, Maximilian Ronge által összehívott találkozón. Wondraček alezredes, a Prágai Katonai Parancsnokság sajtóirodájának vezetője megerősítette a „zöld káderekről széles körben keringő híreszteléseket” és a katonák levelezéseiben rájuk vonatkozó sokféle hivatkozást. Ronge sürgette beosztottját, hogy minden levélírórt „a legalaposabban” vizsgáljanak ki.³⁰

Ronge feltehetően kormányzati nyomást érzett a zöld mozgalom méreteinek tisztázására és megsemmisítésére. Az osztrák parlament 1918. július 24-én tartott titkos ülésén Karl von Czapp védelmi minisztert támadták a hátország romló biztonsági helyzete miatt, amelynek jelképei a zöld káderek voltak. Az egyik támadó nem finomkodott a szavakkal: „Ön gyakorlatilag az éhség és a háború logikus következményeként embereket kényszerít bele a rablásba és a fosztogatásba, mivel ezeket a ’zöld kádereket’, akiket az Ön visszaélései taszítottak el, Ön rablókká és fosztogatókká tette.”³¹ Az a gondolat, hogy a zöld káderek egy olyan társadalmi problémát képviselnek, amely közvetlenül összekapcsolódott a katonai hozzá nem értéssel és a rossz irányítással, gyökeret vert a félelemmel teli előkelő körökben. Október végén a Herrenhaus (az osztrák főrendi ház) egyik előkelő tagja – Attems gróf – Czapp minisztériumának írva a zöld kádereket mint „jelentős társadalmi fenyegetést” emelte ki, amelyek felidézhetik az Oroszországot uraló „anarchia terrorját”.³²

A híresztelések és a szedett-vedett információk néhány társadalmi csoportban fokozták a zöld káderektől való félelmet, másrészt emelték rangjukat mások szemében. A kémek jelentései 1918 elején a budapesti, a szlavóniai és a temesvári csapatok köreiből a zöld káderek soraiba történő tömeges dezertálásokról számoltak be.³³ A Budapesten állomásozó csapatok számára a „zöld káderek” állítólag a „szabadság hívószavai” voltak, amelyek a koszos barakkokból és a nyomorúságos élelméztől való gyors szabadulást jelentették.³⁴ A kelet-morvaországi csendőrség olyan esetekről számolt be, amelyekben „idegenek – nyilvánvalóan dezertőrök” érdeklődtek a helyiektől a zöld káderek bázisainak hollétéről, a hozzájuk való csat-

²⁹ Zelená garda v buchlovských lesích, 2.

³⁰ OeStA/KA ZSt KM Präs Akt., kart. 2429, 53–15/27.

³¹ Plaschka – Haselsteiner – Suppan 1974. II. 81.

³² OeStA/KA ZSt KM Präs Akt., kart. 2429, 53–14/3/3. A beszámoló alapján nem eldönthető, melyik Attems gróf írta a levelet. Ezidőben a család több arisztokrata tagja is viselte az Attems nevet.

³³ OeStA/KA ZSt KM HR Akt., kart. 753, 64–42/4, 64–46/10; kart. 751, 64–24/5.

³⁴ OeStA/KA ZSt KM HR Akt., kart. 753 64–46/10.

lakozás szándékával.³⁵ Egy magyar baka 1918 áprilisában – Oroszországból való visszatérése közben – számos olyan katonával találkozott, akik azt magyarázták neki, hogy a zöld káderek akciót szerveznek és négy bázisuk van a monarchiában: kettő Horvátországban és a Szerémségben, egy Galíciában és egy Alsó-Ausztriában.³⁶ Az oroszországi internálásból visszatérők számos esetben keveredtek bele a mozgalomról terjedő híresztelésekbe vagy dezertáltak soraikba. Júniusban egy tiszthelyettes a Volodymyr Volynskyben (ma Ukrajna) lévő karanténállomásról való visszatérése közben találkozott egy sziléziai cseh katonával, aki elmondta neki, hogy a „zöld gárda” kész arra, hogy „véghez vigyen valamit”.³⁷ Aztán augusztusban, egy elfogott cseh dezertőr és szabadságos katona Kralupy nad Vltavounál közölte a csendőrökkel, hogy a zöld káderek Csehországban már hatezren vannak, elsősorban az orosz internálásból visszatérőkből állnak, és az őszre forradalmat terveznek.³⁸ A bécsi belügyminisztérium ősszel – a híresztelések megakadályozására tett elkésett erőfeszítésként – utasította a cseh kormányzatot, hogy tiltsanak be a „zöld gárdáról” vagy a „zöld káderről” szóló mindenféle újságcikket.³⁹

II. Banditák

Túlzás nélkül állítható, hogy egyes parasztok számára a zöld káderek azt testesítették meg, amit Hobsbawm az 1950-es években „társadalmi banditáknak” nevezett: olyan embereket, mint Robin Hood vagy Juraj Jánošík (Jánosik György, hogy egy nyugat-kárpáti párhuzamot is említsünk), akik a gazdagoktól azért loptak, hogy a szegényeknek adják, és akik később a társadalmi tiltakozás gyújtópontjai lettek.⁴⁰ A rablókkal ellentétben, akik társadalmilag kiközösített alsóbb osztályokból származtak, a banditák támaszkodhattak a gazdaságilag aktív vidéki népesség támogatására.⁴¹ Adam Votruba leírása szerint az ilyen típusú banditáskodás elterjedtebb volt a Kárpáti-régióban, Morvaországot is beleértve, mint Csehországban vagy a német területeken, ahol inkább a köztörvényes rablások voltak túlsúlyban.⁴² Talán nem véletlen, hogy ezen területek – amelyekhez a Votruba munkája látókörién kívül ma-

³⁵ OeStA/KA ZSt KM HR Akt., kart. 754, 64–46/27.

³⁶ OeStA/KA ZSt KM HR Akt., kart. 754, 64–46/27.

³⁷ OeStA, Allgemeines Verwaltungsarchiv, AVA Inneres HK Präs, sig. 22, 'In genere', 1918, kart. 2078, 16492/18.

³⁸ NA, fond Prezidium Místodržitelství 1911–1920, sig. 8/1/92/19, kart. 5111: számozatlan jelentés, 12 Aug. 1918.

³⁹ NA, fond Prezidium Místodržitelství 1911–1920, sig. 8/1/92/19, kart. 5111, no. 31588.

⁴⁰ Hobsbawm 1959. 2. fejezet; Hobsbawm 1969. 2. fejezet.

⁴¹ Votruba 2010. 11–13., 52.

⁴² Votruba 2010. 12., 15., 39.

radt délszláv területeket is hozzávehetjük – voltak a zöld káderek tevékenységének bástyái. Társadalmi missziójuk világos, még akkor is, ha egyes falusiak szemében ez vitatható volt, ugyanis a dezertőrök őket sem kímélték rekvirálásaik során. Ahogy azt Ferančík rögzítette nem sokkal a háború vége után: „vidáman éltünk az urak rovására, és képesek voltunk sokat adni a szegényeknek is, akik ekkor úgy éltek, mint az éhínség idején [...] rengeteg szegény embernek segítettünk.”⁴³ Vagy a zöld káderek egy dél-morvaországi tagjának szavaival, akit az 1920-as években hallgattak ki a Břeclav–Hodonín vonalon végrehajtott vonatrablásokban való érintettsége miatt: „1918 vége felé dezertőr voltam otthon, Tvrdonicében, és abból életem, hogy a földeken segitettem másoknak.”⁴⁴ Jól szervezett csoportja újra és újra elkerülte a Habsburg katonai rendészetet, és a vonatokról rabolt javakat a várakozó falubelieknek adták, akik elszállították és szétosztották azokat.⁴⁵

A népszerűség hatására a zöld káderek vezetői népi hőökké váltak. Ferančík társáról, Augustín Nuhálról egyenesen azt pletykálták, hogy egy óriás, akinek derékig érő szakállja van. Ferančík visszaemlékezése szerint „nevét szélteben hosszában ismerték [...] mindenhol csak Nuhálról beszéltek: kicsi és nagy is róla álmódott.”⁴⁶ A legfigyelemreméltóbb eset feltehetően Čarugáé, a „szlavóniai Robin Hood”-é volt, aki részben egy népszerű jugoszláv filmnek köszönhetően Szerbia és Horvátország otthonaiban is ismert volt. A szerb történész, Bogumil Hrabak szavaival élve a „zöld káder sztár” segített másoknak, hogy elkerüljék a frontszolgálatot, és a háború vége felé támogatta a szegény parasztokat.⁴⁷ Később erejét egyesítve Božo Matijević-csel, a félelmetes törvényen kívülivel, a szlavóniai erdőkben útonállóként egy csoportját vezette egészen 1923-as elfogásáig. 1925-ben ezernyi néző előtt Eszéken akasztották fel.

A zöld káderek a bandita élet szabadságának a népi szájhagyományban évszázadokon át megőrződött romantikus képét sugározták. Egyesek összekötötték őket – nevüket is beleértve – a *rokovnjačival* (19. század eleji útonállóként szlovén Karintiában, eredetileg Napóleon sorozási kampányának dezertőrei alapították), vagy a *pandúrokkal* (Trenck báró által Mária Terézia császárnő hadserege számára létrehozott irreguláris horvát egység az 1740-es években, mely fosztogatásairól volt ismert).⁴⁸ Šarh 1918 tavaszán egy maribori kocsmában úgy döntött, hogy inkognitóban ad ízelítőt néhány pimasz katonának a *rokovnjaškó*ból, miután azok eldicsekedtek neki arról, hogy nemsokára felhajtják a zöld kádereket a közeli he-

⁴³ Ferančík 1920. 31., 34.

⁴⁴ MZA, fond C 12 Krajský soud trestní Brno, III. manipulace, kart. 1935, Tk VII 3668/27: ‘Jan Brzák a spol.’ [Jan Brzák és vádlott-társai].

⁴⁵ OeStA/KA ZSt KM HR Akt., kart. 752, 64–41/8/43; Denní zprávy: po stopách starých zločinů, 2.

⁴⁶ Ferančík 1920. 10.

⁴⁷ Hrabak 1990. 87.

⁴⁸ Svolsjak – Malle 2001. 151.; Hrabak 1990. 193. A *rokovnjačival* kapcsolatban l. Zupan 2004.

gyekben. Azt az instrukciót adta a csaposnak, hogy távozása után adjon át a katonának egy feljegyzést, amely szerint épp most engedték el a dezertőrök hírhedt vezetőjét.⁴⁹ Eközben néhány délszláv dezertőr tudatosan a 19. századi *hajduk* bandita-hagyományaihoz kapcsolódott, feltűnő tollas kalapban, pisztollyal, tölténytartó övvel és handzsárral jelentek meg mint egy *harambaša* vagy *hajduk* vezér.⁵⁰ A hatóságokkal szembeni ellenállást szimbolizáló extravagáns ruházat tipikus volt a kelet-közép-európai banditák körében.⁵¹

A zöld káderek más módokon is jelezték és megerősítették csoport-összetartozásukat. Egy elfogott dalmáciai szökevény kihallgatóinak elmondta, hogy a tagokat a régióban a „Ž. S.” betűk tetoválásával jelölték meg, amelynek jelentése „éljen a szabadság” (*živila sloboda*).⁵² Ez a csoport még saját szlenggel is rendelkezett, speciális szavaik voltak a „vonatra”, a „csendőrrre” és mások mellett a „gazdagabb polgárra” is.⁵³ Volt példa arra is, hogy a zöld bandák furcsa neveket vettek fel, mint például a Matijević és Čaruga körül alakult Hegyi Madarak Köre, vagy a Hegyi Tündérek.⁵⁴ Máskor Ausztria császárnéjával, Zitával azonosultak, akiről a Sixtus-ügyben játszott szerepe miatt – amely egy elvetélt próbálkozás volt arra, hogy Zita rokonai révén különbékét kössenek a franciákkal – 1918 tavasza óta széles körben azt tartották, hogy a központi hatalmak ellen mesterkedik. Horvátországban, Donji Mosti községben az ún. „Zita-hadsereg” sarcot követelt az „áru-lóktól” és védelmet ígért az egyszerű helyi földműveseknek.⁵⁵ A Szerémségben, a Vajdaságban és Boszniában népdalok ünnepelték a zöld kádereket és a hatóságok kijátszására való képességüket.⁵⁶

A legtöbbek számára a szabadban folytatott hadjáratok, az orvvadászat, az ivászat és a hatóságok kijátszása adta ezt a romantikát. Ferančik beszámolt egy kedélyes téli jelenetről, amikor ő és Nuhál egy a falujuk közelében fekvő, használaton kívüli, elzárt fészkerben húzták meg magukat, „annak közepén két méter magasan tűz égett, amelyből sűrű szikrák szálltak a tető felé, de nem érték el azt. A tűz körül ugráltunk, ettünk-ittunk, fürödtünk, süттöttünk-főztünk, igazi lakoma volt.”⁵⁷ Ahogyan azt korábban írtuk, a katonai hatóságok egy ideig úgy hitték, hogy a zöld „szervezet” nem sokkal jelent többet az ilyenfajta viselkedésnél. A cseh területeken a zöld káderek még kocsmába is jártak. Cseh- és Morvaország

⁴⁹ Šarh 1988. 235–236.

⁵⁰ Hrabak 1990. 97.

⁵¹ Votruba 2010. 55–56.

⁵² OeStA/AVA Inneres HK Präs, sig. 22, 'In genere', 1918, kart. 2078, no. 18658/18.

⁵³ OeStA/KA ZSt KM Präs Akt., kart. 2429, 53–16/11–3.

⁵⁴ Banac 1992. 285.

⁵⁵ OeStA/KA ZSt KM HR Akt., kart. 753, 64–46/23–12.

⁵⁶ Hrabak 1990. 117–118., 121.

⁵⁷ Ferančik 1920. 24.

határán, Popelín faluban táncmultságokon is megjelentek.⁵⁸ A Třebíč melletti Hartvíkovicében egy helyen a kocsmáros jelentette a hatóságoknak, hogy az egyik szeptemberi rendezvény egy pontján a zenészek gyanúsán „szólót játszottak a zöldeknek”.⁵⁹ Egy 1918 novemberében megjelent újságcikk pedig a morvaországi Buchlov-erdő zöld kádereinek kellemes életét írta le: vadhúson, gombán és a környékbeliektől rekvirált készleteken éltek. Felkutatásukat illetően sem a csendőrök, sem a katonai rendészet nem járt túl nagy sikerrel, mivel a káderek széleskörű támogató hálózattal rendelkeztek, és a csendőrök gyakran túlságosan féltek attól, hogy bármit is tegyenek ellenük. Összegezve: „boldogan és gond nélkül éltek a vadonban, tudván, hogy a katonaság nem fog akciót megkockáztatni ellenük”.⁶⁰

III. Bosszúállók

A zöld káderek relatíve szelíd karaktere az államhatalom 1918. októberi, kora novemberi összeomlásával változott meg. A Habsburg állam összeomlásával a háborúellenes dezertálásban és útonállásban összpontosuló parasztellenállás sok helyen anarchikus és véres lázadássá alakult át. Úgy tűnt a zöld káderek alkották az erőszakhullám frontját, melynek célja a falusi hierarchia tűzre vetése volt. A történész Hrabak szerint megtévesztő a zöld kádereknek a „forradalmi anarchia” napjaiban való érintettsége, ugyanis itt az újonnan leszerelt katonák és a szegény falusiak túltettek a dezertőrökön, bár tetteik legitimálása érdekében gyakran hivatkoztak a zöld káderekre.⁶¹ Ugyanakkor a falusi szegények arra való hajlama, hogy a zöld káderekhez forduljanak, megmutatja utóbbiaknak a vidék kultúrájába és társadalmába való mély beágyazottságát. Ennek az időszaknak a kezdeteként a zöld káderek forgatókönyve a felfegyverzett és szervezett Habsburg dezertőrök csoportján túl is megmozgatta az embereket. Hovatovább, a zöld erők gyakran vettek részt olyan fosztogatásokban, gyűjtogatásokban és támadásokban is, amelyekben nem ők voltak a fő felbujtók. Az 1918 végén történt erőszakos cselekményekben játszott szerepük nem választható el teljesen más tevékenységeiktől, akármennyire is csábító volt ez azon történészek számára, akik a káderek progresszív és „modern” voltát fontosnak tűntették fel.

A zöld káderek ekkor a legyengült parasztság állítólagos sérelmeinek megboszszulói voltak, különösen Horvátországban és Szlavóniában, a mai Szlovákia nyugati részén és Galíciában. Haragjuk elsődleges célpontjai között a Habsburg bürokrácia,

⁵⁸ Převrat na Vojně, 6.

⁵⁹ Státní Okresní Archiv, Třebíč, fond Okresní Úřad Třebíč, Presidiální spisy, kart. 21, no. 550., no. 5214.

⁶⁰ Idézi Vašek 1933. 25.

⁶¹ Hrabak 1990. 8., 219., 236.

a társadalmi-gazdasági elitiek és a zsidók szerepeltek. Az erőszak – ahogyan William Hagen a majdnem egyidőben zajló lvivi pogrom kapcsán érvelt – tűnt az egyetlen elérhető eszköznek a négy évig tartó háború és szűkölködés után a darabokra tört „morális világtrend” helyreállítására.⁶² Ugyanakkor, a falusi társadalmi rend helyreállítására irányuló indulatok mellett, a forradalmi anarchia durvaságának egyfajta erősítő logikája is volt, vágy a világ igazságos egyensúlyának helyreállítására, amely az elmúlt évszázadokban is parasztfelkeléseket hívott életre.⁶³ Ez az egyensúly különösen 1917 decemberében borult fel, amikor a bécsi rezsim felhatalmazta a hadsereget a rekvirálásokra.⁶⁴ A szemmel láthatóan óriási, meg nem érdemelt profit, amelyre egyes kereskedők a háború idején szert tettek csak tovább növelte a népharagot. De a társadalmi-gazdasági sérelmek elválaszthatatlanok voltak más, mélyebben gyökerező kulturális kódoktól és – ahogyan azt fentebb tárgyaltuk – az új ideológiai elképzelésektől. Más szavakkal: a viharos hetek erőszakossága mély kulturális jelentést hordozott magában. Nem pusztán azért tört ki, mert az állítólagosan éretlen néposztályok ősi indulatainak korlátai megszűntek, vagy mert az események színterei – Jörg Baberowski szavaival élve – az „államtól távoliakká” váltak. Bár a monarchia összeomlása bizonyosan olyan tényező volt, mely mindezeket lehetővé tette.⁶⁵

Az október végén elkezdődő elszámoltatás már azelőtt tetőzött, hogy Ausztria–Magyarország szétesése végstádiumába lépett volna. A dezertőrök 1918 májusától apokaliptikus összeesküvésekbe keveredtek, hogy kiirtsák valamennyi „uraságot”, megszabadítsák a „szláv földet” a németektől, és hogy a gabona felgyújtásával monarchiaszerte véget vessenek a háborúnak.⁶⁶ Azután, ahogyan az államgépezet leállt és kikiáltották az utóállamokat, mindenütt ahol a zöld káderek aktívak voltak zavargások törtek ki. Az állami hivatalnokokat üldözték vagy meg is ölték, a vidéki uradalmakat megtámadták és felgyújtották, valamint kirabolták és elpusztították a zsidók boltjait. A frissen alakult Zágrábi Nemzeti Tanácsnak kora novemberben küldött jellemző táviratok szerint: „a zöld káderek gyűjtogatnak és zabrálnak [Dugo Selóban]. Kiküldték a hadsereget?”; „A zöld káderek a tömeggel együtt rabolnak és gyűjtogatnak [Slatinában]”; „Sürgős segítségre van szükségünk, mivel a rablóbandák (*komitadžije*) pusztítják Donji Miholjacot. Két napon belül vége lesz Miholjacnak”.⁶⁷ A forradalmi napok egyik – Pozsonynádason (Nadáš, ma Trstín, Szlovákia) élő és az eseményekkel nem szimpatizáló – szemtanúja így emlékezett vissza:

⁶² Hagen 2005.

⁶³ Blum 1978. 335–336.

⁶⁴ Plaschka – Haselsteiner – Suppan 1974. I. 211.

⁶⁵ Az erőszak korlátozásának hiányát az „államtól távoli” (*staatsferne*) területeken hangsúlyozó megközelítést l. Schnell 2012; Baberowski 2012.

⁶⁶ OeStA/KA ZSt KM HR Akt., kart. 753, 64–46/23–12; OeStA/AVA Inneres HK Präs, sig. 22, 'In genere', 1918, kart. 2078, no. 15250., no. 16040; Holotik 1979. 314–315.

⁶⁷ Čulinović 1957. 116–17.

„A fosztogatás kifejezetten akkor kezdődött, amikor az ún. ’zöld káderek’, amelyek főleg csavargókból álltak, megérkeztek Morvaországból. Nemcsak a zsidókat fosztogatták, de a korábbi földbirtokost, Pálffy asszonyt, Ausztia–Magyarország vatikáni nagykövetének, Pálffy Móricnak a feleségét is. Még a helyi nagybirtokost, Ferdinand Krischkert sem kímélték... A ’zöld káderek’ megrohanták a helyi jegyzői hivatalt is, és fel akarták akasztani a jegyzőt, Gejza Čederlát, de Nádas népe a hosszú évek lelkiismeretes szolgálata miatt kiragadta a káderek karmaiból és megmentette az életét.”⁶⁸

Ahogy az idézet mutatja, a zöld káderek inkább a társadalmi rend gyökeres átalakítására törekedtek, minként mások is, akik ebben az időben részt vettek a zsidók elleni erőszakban. Azonban a zsidókat ők is, mint az egyszerű falusi emberek állítólagos elnyomóit támadták. Ferančík egy elterjedt előítéletnek adott hangot, amikor azt állította:

„A szegények mondták rólunk, hogy feltehetően mi voltunk az urak és a zsidók feletti isteni igazságszolgáltatás. Valóban igazuk volt, mivel az urak és a zsidók nem mentek harcolni és bestiák voltak az emberekkel szemben, és a zöld kádereken kívül senki nem tudta, hogyan büntesse meg ezt a csőcseléket.”⁶⁹

Az a félreértés, mely szerint a zsidók valahogy kibújtak a katonai szolgálat alól, mindenütt jelen volt. 1918 májusában egy katonai kém beszámolt a Kragujevacban állomásozó szlovák gyalogosok köreiből meglévő, a katonai szolgálatot elkerülő és a háborúból hasznot húzó, a prostituáltakkal élvezkedő „zsidó életmód” ellen széles körben elterjedt haragról.⁷⁰ Ennek eredményeképp – ahogyan arra egy vágújhelyi (Nové Mesto nad Váhom, Szlovákia) szemtanú visszaemlékezett – „az 1848-as pogrom szelleme kísértett”.⁷¹ Valóban, Európa ezen részében a közvetlen precedens az 1848-as forradalmakat kísérő zsidó-ellenes erőszak volt, egy másik, nagy változásokkal és bizonytalansággal jellemezhető időszakból.⁷²

Ahogy a múlt más parasztfelkelései esetében, az erőszakot ekkor is karneváli jelenetek kísérték. Az éneklés, az ivás, a lakomázás és a hatóságok gúnyolása mindennapos volt. Detrekőcsütörtökön (Plavecký Štvrtok, Szlovákia) november elején egy álló héten át a „sülő hús és belsőségek” illata lengte be a plébániát.⁷³ A közeli Malackán (Malacky, Szlovákia) helyiek egy csoportja elvette az uradalom lovait és szekereit, felpakoltak rá egy hordónyi vízzel elegy alkoholt, majd a falu másik végébe vágattak, énekelve, lövöldözve és a zsidókat átkozva. Onnan a magtárhoz mentek, betörték oda, és a gabonát kiosztották a népnek. Azután a szeszfőzdéhez hajtottak,

⁶⁸ Medvecký 1930–1931. IV. 96–97.

⁶⁹ Ferančík 1920. 31.

⁷⁰ Holotík 1979. 185–190.

⁷¹ Medvecký 1930–1931. III. 36.

⁷² Vö. Szabó 2015; Miller 2011. 6. fejezet

⁷³ Medvecký 1930–1931. III. 98.

ahol kiürítették az alkoholos hordókat, majd félrészegen a jegyzőhöz mentek, és – azal fenyegetve, hogy megölik – arra utasították, hogy készítsen sült libát számukra.⁷⁴

A horvátországi Vrbanjában fosztogatók egy vidám dalocskát énekeltek arról, hogy még a császár, Habsburg Károly is *komita*, azaz törvényen kívüli lett.⁷⁵ A világ tótágast állt, a kicsapongás, a féktelenség és a hierarchia megfordulásának helye lett, amely leginkább a kora újkori Európa karneváli időszakát jellemezte. Csakúgy, mint az „intézményes rendezetlenség” éves intermezzóiban, a határátlépések rítusai nem minden esetben tudták fékezni a népi energiákat, így azok gyakran nyílt lázadásba csaptak át.⁷⁶

A megfigyelők rendszeresen arra panaszkodtak, hogy az emberek nem fogták fel a „szabadság” jelentését. Sokan úgy értelmezték a háború és a Habsburg uralom végét, hogy bármit szabadon megtehetnek, mindent elvehetnek, amit csak akartak, és rendezhetik régi számláikat. Egy, a Nagyszombatba (Trnava, Szlovákia) visszatérő katonák által okozott zavargás szemtanúja tipikusnak nevezhető módon jegyezte meg: „mindenek felett a szabadságot hirdették, amelyet boltok fosztogatásával, rablással és zabrálással fejeztek ki.”⁷⁷ Még egy viszonylag nyugodt közép-csehországi körzetben is – amelynek azért volt egy jelentős zöld kádere a háború alatt – egy csendőrparancsnok 1918 novemberében azt nyilatkozta, hogy a politikai forradalom és a demokratikus csehosláv [sic!] állam kikiáltása után, sok helyen a helyzet félreértelmezése miatt túlkapásokra került sor, főképp abban az értelemben, hogy egyes polgárok a létező rendszert és rendet megszüntnek tekintették, és így lehetővé vált számukra egyes tisztviselők, hatóságok, stb. megsemmisítése, illetve az, hogy mindenki úgy viselkedjen, ahogyan akar.”⁷⁸

IV. Nemzeti hősök

Bár a zöld káderek erősen összefonódtak ezzel a hatalmas – bár rövid ideig tartó – régi típusú parasztlázadással, ugyanakkor bizonyos mértékig az azt elfojtó, születőben lévő hatalommal is összekapcsolódtak. Így fejezték ki képlékeny lojalitásukat a dunai monarchia romjain felemelkedő, újonnan alkotott nemzetállamok irányába. A zöld káderek már a háború alatt támogatták a merész nemzeti függetlenségi terveket. Aztán, a háború befejezésekor sokan önként csatlakoztak a nemzeti gárdákhoz, vagy az ekkor már új zászló alatt vonuló, korábban létező ka-

⁷⁴ Medvecký 1930–1931. III. 81–82.

⁷⁵ Banac 1992. 295.

⁷⁶ Burke 1994. 190., 203–204.

⁷⁷ Medvecký 1930–1931. III. 88. L. továbbá 57., 81., 103.

⁷⁸ NA, fond Zemské četnické velitelství, kart. 283, no. 19347/1918. A terület zöld kádereit illetően l. Novobydžovsko, 6.

tonai alakulatokhoz. Motivációikat és cselekedeteiket azonban gyakran a nemzeti lojalitás és a gyakorlat más értelmezése jellemezte, mint a zágrábi, prágai, varsói vagy máshol lévő nemzeti elitekét. A régió végigsöprő nemzeti forradalmak befolyásolására tett erőfeszítéseik megmutatják ennek a laza szövésű mozgalomnak egy másik meghatározó dimenzióját.

Az Ausztria–Magyarország fegyveres erejével szembenálló titkos dezertőrseregek létezése már a háború alatt izgatta a függetlenségpárti nacionalistákat. Megkísérelték ugyan a zöld káderekkel történő kapcsolatfelvételt, illetve próbálták saját céljaikra felhasználni őket, de ez látható módon nem járt sikerrel. A híres szlovén köpönyegforgató, Ljudevit Pivko, aki azért, hogy a Habsburg hadsereg ellen harcolhasson átállt az olaszok oldalára, 1918 júliusában egy horvát katonával küldött üzenetet a horvátországi zöld kádereknek. Küldöncének azt tettetve kellett átjutnia a frontvonalakon, hogy olasz internálásból szökött meg, miközben a kódolt üzenetet egy imádságoskönyvbe rejtve vitte magával.⁷⁹ Nincs nyoma annak, hogy sikerrel járt volna. A jugoszláv állam létrehozásáért agitáló, londoni és a párizsi emigrációban élő politikusok sem rendelkeztek megbízható információkkal a zöld kádereket illetően. De propaganda-röpirataik, amelyeket azért szórtak repülőgépről az osztrák–magyar csapatok közé, hogy gyöngítsék azok harci kedvét, sokszor utaltak a zöld káderek növekvő erejére.⁸⁰ Valójában viszont úgy tűnik, hogy a jugoszláv politikusok más fórumokon inkább igyekeztek lebeszélni a dezertőröket arról, hogy a megbízhatatlan, archaikus erdei és hegyvidéki zöld egységekhez csatlakozzanak.⁸¹

Északabbra, egy prágai cseh politikusokból álló összeesküvő csoport, a Maffia 1918 késő nyarán megbízott egy még a Habsburg hadseregben szolgáló cseh tisztet, Jaroslav Rošický őrnagyot, hogy készítse elő a hadsereg hatalomátvételét. Rošický hét pontos programjából a negyedik a következő volt:

„Megszervezni az ún. ’zöld kádereket’, amelyek abban az időben a [dél-kelet] morvaországi Szlovákiában és a Dél-Csehországban harcoló és tartalékos egységek katonaszökevényeiből formálódtak. E felfegyverzett és részben szervezett katonáknak vezetésre és anyagi támogatásra lenne szükségük. Mindkét feladat [ezek közül] a mi felelősségünk.”⁸²

A negyedik pont soha nem valósult meg. Rošický erősen érdeklődött a zöld káderek iránt és maga akart hozzálatni a feladathoz. Egységének néhány embere, akiket személyesen ismert, és akiket megbízható és nemzetileg öntudatos cseh katonáknak tartott, dezertáltak a káderek közé. De a háború utolsó hónapjaiban más feladatok elvonták a figyelmét, illetve a katonai személyzet utazási lehetőségeinek

⁷⁹ Pivko 1929. II. 184–187.

⁸⁰ Hrabak 1990. 169–177.

⁸¹ Hrabak 1990. 129., 133.

⁸² Rošický 1933. 41.

behatároltsága lehetetlenné tette a tervezett dél-kelet-morvaországi útjának megvalósítását. Az osztrák hatóságok időnként úgy gondolták, hogy a morvaországi zöld kádereket a Prágában hatalommal rendelkező antimilitarista és nacionalista körök támogatták, de eddig még nem került elő olyan bizonyíték, amely alátámasztaná ezt az elméletet.⁸³ A háború alatt az egyetlen helyi szintű együttműködés a mozgalom és az ún. nemzeti vezetők között a morva csendőrség függetlenségpárti tisztviselői és egyes zöld káderek között jött létre, mikor utóbbiakat jóindulatúan figyelmeztették a közeledő őrzáratokra vagy a rejtékhelyeiket érintő katonai rajtaütésekre.⁸⁴

Csehszlovákia, illetve a volt Habsburg területek délszláv részein létrejövő rövid életű szerb, horvát és a szlovén államok számára a zöld káderek szívóssága súlyos teherré vált. A Szábor október 29-i viharos ülésén a küldöttek kísérletet tettek arra, hogy kialakítsanak egy irányvonalat a zöld káderekkel kapcsolatban, akik ekkorra már a forradalmi anarchia központi szereplőivé váltak. A gyűlés elnöke, Bogdan Medaković támadta a dezertőröket, akiket „nemcsak tolvajoknak és gyűjtogatóknak, banditáknak és gyilkosoknak, hanem a nép ellenségeinek is” nevezett.⁸⁵ A horvát paraszt-populista Stjepan Radić, aki mélyen együttértett a vidéki horvát tömegek – és *mutatis mutandis* a zöld káderek – gondjaival, kegyelmet sürgetett, inkább a „megelőzés”, mint a „megfojtás” politikáját vallotta, és felszólította a zöld erőket, hogy önként vessék alá magukat a nemzeti hadsereggel történő egyesülésnek.⁸⁶ Az egyik morva újság mögött álló konzervatív politikusok egy 1918. november 5-i közleményükkel hasonló célokat fogalmaztak meg: „cseh katonák, a zöld káderek dezertőrei, azonnal jelentkeztek a megfelelő katonai központokban. Adjátok önként erőőtöket a nemzeti hadsereg szolgálatába. Minden egyénre szükség van a szent nemzeti ügy érdekében. Ne késlekedjete! Munkára!”⁸⁷

A zöld káderek többször visszautasították az ilyen felhívásokat, ami miatt a két háború közötti időszak nacionalista ikonjai – mint Pivko is – utólag elutasító módon a bolsevikok közé sorolták őket.⁸⁸ A befolyásos szlovák politikus, Vavro Šrobár, aki a két háború közötti Csehszlovákiában számos kormányposztot töltött be, atavisztikus és forradalmi elemek furcsa keverékének látta őket: „banditák bolsevik csapatai a hegyekben, amelyek a Jánošík legendával ékesítették bűneiket – gyűlölettel voltak az urakkal szemben és nagyvonalúsággal a nép irányába, megbosszulták a földesúri gonosztetteket és védték a szegények jogait.”⁸⁹ Talán csak a szlovák, katolikus néppárti Ferdiš Jurigának volt egyedül jelentős kapcsolata – el-

⁸³ OeStA/KA ZSt KM Präs Akt., kart. 2429, 53–15/27; Martinek 1929. 429.

⁸⁴ Šlesinger 1937, II. L. továbbá Šlesinger 1932. 1–3.; Vašek 1933. 25.

⁸⁵ Čulinović 1957. 92.

⁸⁶ Čulinović 1957. 92–94., 113.

⁸⁷ Denní zprávy, 3.

⁸⁸ Pivko 1929. II. 14. fejezet, különösen 270–272.

⁸⁹ Šrobár 1928. 369–370.

sősorban a Pozsonyhoz közeli Kis-Kárpátokban lévő – zöld káderekkel, amely valómása szerint, a *Slovenské ľudové noviny* című lapban megjelent figyelmeztetése után jött létre.⁹⁰ Juriga azt a túlzónak mondható állítást tette, hogy ő volt a vezérlő szellem a „nép őszinte kifejeződése” mögött, illetve, hogy az ő – még ha tétova is, de – radikális hadba hívását – „Vezesd ki őt!” (*Ohol ho!*) – visszhangozták, amikor a zöld káderek Ausztria–Magyarország bukása után akcióba lendültek. Valóban, a szlogent hallották 1918 júniusában a pozsonyi helyőrség katonáinak lázadása alkalmával, majd ismételten novemberben Ferančík falujában, Vígváron (Veselé, Szlovákia) a zsidók és a jegyzők elleni erőszak alkalmával.⁹¹

Mégis, Juriga nem túlozta el az igazságot, amikor kijelentette, hogy a „zöld káderek, szlovák önkéntesekké alakulva és új elemekkel kiegészülve alkották a szlovákok jogainak első fundamentumát.”⁹² Szerepük miatt a mozgalom tagjai a nemzeti szabadságküzdelem integráns részének tartották magukat. Nuhált a barátja, Ferančík tudatos és „felébredt szlováknak” írta le, aki az „első szlovák zászlók” felvonását irányította a déli Vág-völgyben, visszaverte a magyar egységek fegyveres támadásait, és győzedelmes követőit hazafias dalokat énekelve vezette a szenvedélyes novemberi napokban.⁹³ Andrej Zlobec a Trnovski-erdőség többnemzetiségű kádereiben egy „új, független hadsereg kezdetét” látta.⁹⁴ Úgy tűnt, hogy a multietnikus Habsburg hadsereg átadta a helyét – az alkotó népek nemzeti függetlenségét célzó – többnemzetiségű dezertőr-mozgalmaknak. Ahogyan Zlobec fogalmazott: „itt a zöld káderekben mindannyian menedékre leltünk. A szűkebb hazáért és nem a terpeszkedő Ausztriáért folytatott harc vágyában egyesültünk.”⁹⁵ Šarh hűségese jugoszlavista volt, ahogyan a dalmát tengerparton lévő Betina falu százfős csoportja is.⁹⁶ Ez az utóbbi kontingens volt felelős a nemzeti forradalom idején a helyi hivatali épületek elfoglalásáért és a nacionalista dalokkal, transzparenszekkel kísért országos demonstrációk szervezéséért.

Sok helyen az engedetlen és izgatott tömegek a nemzeti önmeghatározás jegyében egyesültek a zöld mozgalommal. Az állam 1918 októberi összeomlásának előestéjén a zöld kádereket ünnepelték a horvátországi demonstrációkon. Egy a bécsi Hadügyminisztériumba október 23-i keltezéssel küldött táviratban olvasható: „a zágrábi helyzet nagyon komoly – ismétlődő tüntetések – tisztek vesznek részt hadifegyőkkel – barátkozás a katonákkal – [Woodrow] Wilson, Masaryk,

⁹⁰ Juriga 1937. 121., 145.

⁹¹ OeStA/KA ZSt KM HR Akt., kart. 752, 64–26/29; Medvecký 1930–1931. III. 58. Ekkor a kifejezés közelebb állhatott a „levágni a fejét” jelentéshez.

⁹² Juriga 1937. 146.

⁹³ Ferančík 1920. 3, 36–39.

⁹⁴ Zlobec 2009. 18.

⁹⁵ Zlobec 2010. 173.

⁹⁶ Šarh 1988. 229–232; Jakovčev 1989.

a zöld káderek éltetése”⁹⁷ Hasonló rigmusokról érkeztek jelentések ugyanazon a napon Karlovacból és Otočacból, ahogyan napokkal később Varaždinske Toplicéből és Zágrábból is.⁹⁸ Falusi szinten Šarht hősnak kijáró tisztelettel fogadták szülőföldjének, a Maribor melletti Ruše községnek a lakói, amikor november 1-jén jugoszláv trikoloros kokárdát viselve előbukkant az erdőből. A zöld nacionalizmus széles néprétegeket érintő jellege nyilvánvaló volt a szlavóniai Valpovo városában is, ahol október 28-án nyolcvan káder hevesen utasította el az előkelők által megválasztott Nemzeti Tanács helyi bizottságát. Miután technokrata értelmiségiekből egy bizottságot választottak, hogy lecsillapítsák a sértett frakciókat, a dezertőrök a gyűlésteremben bajonettel felnyársalták Károly császár portréját és Woodrow Wilson képét, helyükre pedig jugoszláv zászlót tettek. Ezt követően a városi raktárakat és az uradalmi épületeket fosztogatták.⁹⁹

Sokak számára 1918 ősze volt az igazi „népek tavasza” (oly módon, ahogyan az 1848-as megszakított forradalmak nem lehettek azok) és széles körben bíztak abban, hogy a hétköznapi emberek képesek befolyásolni saját életük menetét. Ahogyan azt Erez Manela bemutatta, ezt a reményt nagyban táplálta Wilsonnak az „önrendelkezésről” szóló elnagyolt, ugyanakkor könnyen hajlítható retorikája.¹⁰⁰ Ez talán megmagyarázza, hogy miért hagyták ott olyan sokan a zöld kádereket, hogy beálljanak az új nemzeti erők soraiba. Az ő megítélésük azonban vegyes volt az új nemzeti fővárosok szemszögéből nézve. Zlobec és szlovén káder-társai a nemzeti gárda tagjai lettek és segítették a káosz elkerülését, amikor a szlovén területen át gyalogos katonák ezrei vonultak vissza az Isonzó frontjáról.¹⁰¹ Horvát-Szlovónországban ugyanakkor a Nemzeti Gárda zöld képviselői számos helyszínen megakadályozták a zágrábi Nemzeti Tanáccsal való szorosabb kapcsolatok kialakítását.¹⁰² A Matijević-féle Hegyi Madarak Köre átvette a Nemzeti Tanács programját, Čaruga saját falujában népfelkiáltásra a Nemzeti Gárda parancsnoka lett, bár az utóbbi hitele súlyosan sérült Zágrábban, miután meggyilkolt egy vele szembeszálló papot.

Dél-Kelet-Morvaországban egy kifejezetten érdekes helyzet állt elő. A zöld káderek közül sokan csatlakoztak a november elején Hodonínban megalapított – a cseh és a szlovák nyelvi-kulturális határon fekvő történelmi régióról elnevezett –

⁹⁷ OeStA/KA ZSt KM Präs Akt., kart. 2428, 52–11/2.

⁹⁸ Hrabak 1990. 202., 210., 225.

⁹⁹ Hrabak 1990. 211.

¹⁰⁰ Manela 2007. 6.

¹⁰¹ Zlobec 2009. 19–24. A szlovén területen lévő szituációt illetően l. Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana, fond Deželna vlada za Slovenijo, Poverjeništvu za narodno obrambo (1918–1921), kart. 2, no. 1–188.

¹⁰² Banac 1992. 298.

Szlovák Brigádhoz (*Slovácká brigáda*).¹⁰³ A brigád parancsnoka, Cyril Hluchý 1918 végén úgy érezte, hogy védelmébe kell vennie emberei előéletét és „zöld” hátterüket:

„Egy egész brigádot építettünk a semmiből; ez sok ember munkájának köszönhetően nőtt ki a földből, akik az osztrák dezertőrök „zöld káderei” körül öszszegyűlve vállalták magukra a legfontosabb munkát, létrehoztak egy egészséges és természetes szervezetet, egy keretet, amely teljesen megfelel tagságunk – mind a katonák mind pedig a nép – szellemiségének: törzsi (*kmenovém*) alapon hozták létre a Szlovák Brigádot.”¹⁰⁴

Mindazonáltal a csehszlovák hadsereg felsővezetése számára a brigád „törzsi” (helyi vagy regionális) karaktere a fegyelem hiányát jelezte, és 1918–1919 folyamán Hluchý és emberei gyakran okoztak fejfájást a brnói Kerületi Katonai Parancsnokság számára.¹⁰⁵ A brigádot 1919-ben feloszlatták.

V. Társadalmi forradalmárok

A kádereknek az utódállamok egyesülő nemzeti seregeibe való nehézkes integrációja legalább részben az általuk képviselt radikális társadalmi várakozásokban gyökerezett. Kelet-Közép-Európában a nagy októberi szocialista forradalom óriási, ám pontosan meghatározhatatlan befolyást gyakorolt a háborút viselt emberekre. Ahogyan Hanák Péter az osztrák–magyar gyalogoskatonák elkobzott levelei alapján kimutatta, 1918-ban sok hétköznapi ember tekintett reményteljesen a „keleti szélre” és az orosz „példára”.¹⁰⁶ Az osztrák hatóságok időnként úgy látták, hogy a zöld káderek mozgalmát is ez a szél lobbantotta lángra.¹⁰⁷ Az orosz fogságból visszatértek további aggodalmat okoztak. Az októberi forradalmat követően Lenin kormánya ugyanis nem tudta tovább ellátni a háborús fogolytáborokat, és 1918-ra több mint fél millió osztrák–magyar hadifogoly – az Oroszország által elfogott kétmillió rab egynegyede – tért haza, még azt megelőzően, hogy szállításuk feltételeit megteremtették volna.¹⁰⁸ Számtalan dokumentum igazolja a bolsevizmus rájuk gyakorolt hatását, mely a kommunista Kelet-Európa tudósait arra indította, hogy túlbecsüljék az ideológiai nevelés mértékét az osztrák–magyar dezertőrök körében.¹⁰⁹

¹⁰³ Jandásek 1937; Šlesinger 1937. 254.

¹⁰⁴ VHA, Slovácká brigáda, carton 3, no. 96.

¹⁰⁵ VHA, Zemské vojenské velitelství Brno, Presidium, kart. 1, no. 13, no. 230, no. 364; kart. 3, no. 46.

¹⁰⁶ Hanák 1998. 202–203.

¹⁰⁷ OeStA/KA ZSt KM Präs Akt., kart. 2429, 53–15/27.

¹⁰⁸ Plaschka – Haselsteiner – Suppan 1974. I. 278–80.

¹⁰⁹ A bolsevik befolyással kapcsolatban l. OeStA/AVA Inneres HK Präs, sig. 22, 'In genere', 1918, kart. 2074, no. 9705; kart. 2076, no. 8021; kart. 2077, no. 11325. L. továbbá Leidinger – Moritz

Habár a bolsevizmus fogalma – úgy az önjelölt barátai, mint az ellenségei körében – közszájon forgott ebben az időben, mégis rendkívül pontatlanul használták. Sőt, a világ legnagyobb részén az 1917 novemberét követő években, sokkal inkább tűnt „ál-fenyegetésnek” és „képzelgésnek”, mint valódi változást hozó erőnek.¹¹⁰ A bátortalan hatóságok – a Habsburg Birodalom összeomlása előtt és azt követően is – a [bolsevik] címkével gyakran jelölték a nyugtalanság, a katonai engedetlenség vagy a forradalmi tendenciák mindenféle formáját. Ez a zendülők, a lázadók és a szervezett dezertőrök esetében hasonlóan széles spektrumot fedett le. Nyugat-Szlavóniában 1918 szeptemberében egy szabadságon lévő csendőrkapitány a helyi zöld káderek két felfegyverzett tagjával találkozott, akik elmagyarázták neki, hogy céljuk egyszerűen „forradalomra ösztökélni az embereket, ahogy az Oroszországban is történt”.¹¹¹ Az ilyen kijelentések egyfelől kifejezték az Oroszországhoz fűződő messzemenő várakozásokat, de bizonyos fokig figyelmen kívül hagyták azt, hogy pontosan mi is folyik ott. Ferančík az orosz eseményektől inspirálva és az „osztrák–magyar söpredéktől” undorodva 1918 júniusában a későbbi Szlovákia nyugati részéről Oroszországba szökött, és csak néhány hónappal később tért haza. Forradalmi meggyőződése ezt követően is megmaradt, és 1921-ben megjelentetett *Munkások kis kátéja* című írásában a szocializmusba és annak két kiemelkedő profétájába, Karl Marxba valamint Jézus Krisztusba vetett hitet propagálta.¹¹²

Az oroszországi eseményektől való távolság feljogosította az Ausztria–Magyarország területén lévő zöld kádereket arra, hogy magukat a Habsburgok ígája alóli nemzeti felszabadulás katonáinak, valamint a bolsevik forradalom sarjainak tekintsék, noha annak nyilvánvalóan egy rendhagyó „zöld” változatát képviselték. Ezzel szemben az oroszországi polgárháború során megalakuló „zöld seregek” és „zöld őrségek” a kizsákmányolás, a megtorlások, a fehér illetve a vörös seregekbe való besorozási mozgalom ellen egyaránt folytatott paraszti önvédelem sokkal körülhatárolhatóbb kényszere alatt működtek.¹¹³ Miután ezek az orosz és ukrán zöldek nem jelentek meg 1919 tavasza előtt, lehetséges, hogy az Osztrák–Magyar Monarchiából vették át a zöld káderek forgatókönyvét. Mindenesetre a magukat zöldnek valló lázadók rövid életű karrierje mindössze 1919 késő nyaráig tartott, habár a történészek később ezt a [zöld] jelzőt sokkal szélesebb értelemben használták, úgy is mint a polgárháború idején a vidéki képviselőért folytatott széleskörű törekvések

---

2003. Egyes történészek ilyen dokumentumokat használtak a lenini kommunizmus bizonyos formáinak széles körben való elterjedtségének vizsgálatára, köztük: Čulinović (Čulinović 1957) és Holotík (Holotík 1979).

¹¹⁰ Tooze 2014. 21.; Gerwath – Horne 2012a.

¹¹¹ Čulinović 1957. 108.

¹¹² Ferančík 1921.

¹¹³ Landis 2010; Brovkin 1989; Malet 1982. 150–156.

megjelölését.¹¹⁴ Úgy tűnik, hogy a paraszti ellenállás régi formáinak az új eszmékbe való nagyravágyó beolvasztása Oroszországban nem történt meg, nem mozgatta meg hasonló mértékben a képzeletet, mint ahogy azt a távoli nyugaton tette.

Hogyan nézett ki valójában az osztrák–magyar zöldek társadalmi forradalmisága? Míg bizonyosságot tettek hűségükről Lenin, Wilson és Masaryk iránt, valódi programjuk – legalábbis abban a korlátozott mértékben, amelyben az kifejtésre vagy megvalósításra került – jobban hasonlított egy földreformon alapuló, radikálisan decentralizált paraszti demokrácia formájához. Nagyjából az 1848–1849-es jobbágyfelszabadítás óta folyamatosan nőtt a kelet-közép-európai törpebirtokos parasztság földéhsége és az uzsorakamatok miatt a városi bérbeadókkal szemben fennálló, örökös eladósodottsága. A zöld káderek felemelkedése lehetőséget kínált ezeknek a sérelmeknek a – néha erőszakos módon történő – kiegyenlítésére. A zavargásoktól leginkább érintett területeken a lázadók a zsidókat, mint uzsorásokat és háborús nyereszkedőket, illetve az eltérő etnikumokhoz és nemzetiségekhez tartozó földbirtokosokat és „urakat” vették célba, Szlavóniában és Szlovákiában elsősorban a magyarokat és a németeket (Nyugat-Galíciában a parasztok és az urak is lengyelek voltak). Ám a nyilvánvaló anarchiából előremutató programok is születtek, különösen a nyugati szláv területeken, ahol a zöld káderek a legerősebbek voltak.

A zöld káderek által elképzelt változatos, új társadalmi rend egyik dimenziója a föld és a vagyon újraelosztása volt. Már mielőtt a rendszer megváltozott volna, bevezették azokat a gazdagabb polgárokat, papokat, tisztviselőket, csendőröket és másokat is sújtó adókat, amelyek az elszegényedett falusiak érdekében a keresetek – készpénzben vagy javakban való – újraelosztását szolgálták.¹¹⁵ A feltehetően nem szabályos úton szerzett háborús nyereségek szélesebb körű rekvirálása következett.¹¹⁶ A szlávön területeken november elején földosztást követelő kiáltványok születtek, melyekre a Nemzeti Tanács egy minden horvát paraszt számára a megélhetéshez elegendő termőföldet ígérő ellen-programmal válaszolt. Horvátországban és Szlavóniában a Nemzeti Gárdisták gyakran koboztak el és osztottak fel nagybirtokokat a nép nevében.¹¹⁷ Ezek a tervek nem célozták a magántulajdon teljes eltörlését, pusztán annak sokkal egyenlőbb elosztását óhajtották.

Egy másik dimenzió volt Szlavóniában, a Zagorje, a Podravina és a Slovene Dolenjska régiókban, valamint a Vajdaságban létrehozott rövid életű paraszti köztársaságok valóságos özöne. Jellemző, hogy a zöld káderekből alakult Nemzeti Gárdák nagyobb földbirtokosokat távolítottak el a befolyásos pozícióikból, és nekiláttak az új helyi hatóságok létrehozásának, bevezetve a posta, a távírda és a tele-

¹¹⁴ Landis 2010. 32–33.

¹¹⁵ Hrabak 1990. 186–189., 196–197.

¹¹⁶ Čulinović 1957. 110–111.; Banac 1992. 285.

¹¹⁷ Hrabak 1990. 321–323.

fon cenzúrázását, valamint elindítva az újraelosztás rendszerét.¹¹⁸ A zöld káderek néhány vezetője, mint a szintén Oroszországból visszatérő Božo Matijević, olyan kezdeményezéseket fontolgatott, mint a jövőbeni tanácsuralom létrehozására tett kezdő lépések, habár az nem teljesen világos, hogy ez pontosan mivel is járt volna. A szerb hadsereg által támogatott zágrábi Nemzeti Tanács a paraszti társadalmi forradalmiság ezen megnyilvánulásait könnyörtelenül rövidre zárta.

A zöld káderek tevékenységének galíciai színterén, mely a rzeszówi és przemysli hátszágoktól a lengyel Kárpátokig terjedt, hasonló kísérlet történt az úgynevezett Tarnobrzegi Köztársaság formájában, melyet 1918. november 6-án kiáltottak ki és 1919 januárjáig állt fenn, amikor a lengyel hadsereg leverte azt. Itt a környező erdő(sége)kben zajló zöld káder tevékenység fokozhatta a „radikális agrár-populista agitációt”, amely megteremtette a feltételeket a paraszti származású Tomasz Dąbal és a szélsőséges pap, Eugeniusz Okoń vezetése alatt működő, rövid életű államalakulat számára.¹¹⁹ A köztársaság kezdetekor Okoń azt mondta a Tarnobrzeg főterén összegyűlt harmincezres paraszti tömegnek, hogy azért, hogy a háború alatt megvédték a földet az ellenségtől, elnyerték annak tulajdonjogát.¹²⁰ Dąbal később jelentős kommunista aktivista lett, és központi szerepet játszott a moszkvai Krestintern (*Red Peasant International, Międzynarodówka Chłopska*) 1923-as létrehozásában, melynek célja egy öntudatos forradalmi paraszti réteg kialakítása volt Kelet-Európában.¹²¹ Ezeknek az embereknek és követőiknek a nézetei szerint a radikális agrártársadalmi program kéz a kézben járt a nemzeti lojalitással és a zsidók elleni erőszakkal. És a leginkább kritikus szemlélők számára – a később publikált visszaemlékezéseik szerint – ezek a tettek szorosan kapcsolódtak azokhoz a banditákhoz és rablókhoz, akik ezidőtájt a vidéket gyötörték.¹²²

VI. Epilógus

1918 után a zöld káderek feloszlani látszottak, vagy beolvadtak más fegyveres erők soraiba, vagy szétszóródtak azokban a falvakban és erdőkben, ahonnan korábban érkeztek. eltűnésük részben a birodalmi összeomlás időszaka alatti ellentmondásos, megosztó és erőszakos előéletüknek volt köszönhető. De az is szerepet játszott benne, hogy más forgatókönyvek sokkal magától értetődőbbnek és következetesebb-

¹¹⁸ Hrabak 1990. 323–326.; Banac 1992. 301.

¹¹⁹ Hagen 2018. 5. fejezet; Stankiewicz 1963. 137–157. A jaslói környékről származó zöld tagokat illetően egy elsőkézből származó beszámoló: Krzywicki 1935. 49. sz.

¹²⁰ “Ty bronileś tej ziemi przed wrogiem, a skoro ją obroniłeś, ty masz prawo do tej ziemi” – Stankiewicz 1963. 139.

¹²¹ Jackson 1966. 3. fejezet.

¹²² Stankiewicz 1963. 154.

nek tűntek, mindenekelőtt a szövetséges hatalmak támogatásával a fővárosokból központilag kormányozott nemzeti utódállamok kialakításának lehetősége. Ugyanilyen fontos volt a háborús kimerültség és a Csehszlovákiában, Lengyelországban és Jugoszláviában a győzelem fényében hivatalosan kihirdetett leszerelésre való felhívás is. Erőteljes volt az új, „győztes” államokhoz való csatlakozásra irányuló társadalmi nyomás, az ellenállás pedig egyre inkább haszontalannak tűnt.

A zöld káderek mégis hosszan árnyékot vetettek a 20. századra. Hatásuk abban az értelemben negatív volt, hogy az általuk jelentett fenyegetésre válaszul az utódállamok megerősítették fegyveres erejüket. A zágrábi Nemzeti Tanácsnak a hátszág fegyelmezésére való képtelensége szabad kezet adott a szerb hadseregnek a rend visszaállítására, biztosítva ezzel a szerbek, a horvátok és a szlovének államainak bukását, és döntő fölényt nyújtott Belgrádnak a jugoszláv állam jövőbeli struktúrájáról szóló tárgyalásoknál.¹²³

A szlavóniai Nemzeti Tanács egyik követének kétségbeesett szavai szerint: „Az emberek lázadznak. Teljes szervezetlenség uralkodik. Csak a hadsereg, főként csak a szerb sereg tudja fenntartani a rendet. Az emberek gyújtogatnak és pusztítanak. Nem tudom, hogyan fogjuk élelemmel ellátni Dalmáciát és Boszniát. A csőcselék épp a kereskedőket fosztogatja, miután az összes földbirtokot elpusztították. A magánvagyon megsemmisült. A szerb sereg az egyetlen megváltás.”¹²⁴

A csehszlovák csapatok a mai Szlovákia területének elfoglalása közben magyar szabadcsapatok ellen harcoltak, de szembe kellett nézniük a zöld káderek problémájával is, ami a szlovák nemzetiségűek körében csökkentette annak valószínűségét, hogy katonának állnak. Egy a prágai Nemzeti Védelmi Minisztériumnak készített november 17-i brnói jelentés ezt így magyarázta: „a hosszú háború eredményeként a további egyenruhás szolgálattal szemben ellenszenv tapasztalható, így a frontról hazatérő katonák hazafelé menet általában szétszóródnak. Ezt követően a demoralizált elemek rablóbandákhoz csatlakoznak, így a ’zöld káderek’ tovább élnek.”¹²⁵ Ez a helyzet már a köztársaság kezdetétől hozzájárult a szlovák és a cseh katonák közötti kölcsönös bizalmatlanság kialakulásához.

Másrészt a zöld káderek 1918 után továbbra is az társadalmi-politikai rend radikális alternatíváját jelentették. Sok vidéki polgár elégedetlen volt a Csehszlovákia és Jugoszlávia által kínált bátortalan reformprogramokkal. Vagy túl erős folytonosságot érzektek a régi Monarchia és az utódállamok vezetése között. A zöld káder tevékenység néhány 1918-as központja még évekig nyugtalan maradt. Szlovénia Trnovski Gozd és Pohorje régióiban 1919 elején újra kis zöld káder csoportok formálódtak az új jugoszláv seregbe való besorozást elkerülő

¹²³ Hrabak 1990. 181., 267., 332.; Čulinović 1957. 120.

¹²⁴ Banac 1984. 131.

¹²⁵ VHA, Zemské vojenké velitelství Brno, Presidium, kart. 1, no. 26.

katonákból, vagy olyanokból, akik már onnan dezertáltak.¹²⁶ 1920-ban a dél-kelet-morvaországi Hodonín és Uherské Hradiště környékén radikális parasztok nagy számban hajtottak végre földfoglalást.¹²⁷ Ugyanebben az évben egy nagyobb lázadás tört ki Horvátország központjában, amikor az állam megpróbálta összeírni és megbillogozni az igásállatokat. A lázadók ismét a zöld kádereket hívták segítségül.¹²⁸ Ezeket a kísérleteket a hétköznapi vidéki emberek részéről a Birodalom összeomlása idején érzett nagyfokú nyíltság, valamint a lehetőségek felevenítéseként tekinthetjük.

A korábbi beidegződések tartósságát egyértelművé teszi, hogy a második világháború alatt a zöld káderek újjáalakultak. A zöld erőkbe vetett hit sokkal erőteljesebbnek bizonyult, mint az 1920-as évek végétől a gazdasági visszaesésnek és az autokrata rendszerek kialakulásának áldozatul eső kelet-közép-európai parlamenti agrárpártok iránti elkötelezettség. A második világháború idejére a zöld káderek a rebellis parasztok számára az autonómia és az önrendelkezés szimbólumai voltak a politikai spektrumon. Nevüket leggyakrabban a náciellenes partizánokkal társították. A Cseh–Morva Protektorátus első partizán-csapatái között ott voltak a kelet-morva Hostýnské vrchy hegyvidék zöld káderei.¹²⁹ Az üldözött karintiai szlovének Ausztria déli határán, a Karanvankák környékén kádercsapatot alakítottak.¹³⁰ Alkalmanként a zöld káderek 1918-as vezetői, mint például Alfonz Šarh és a cseh Roma Josef Serinek, 1941 után partizán-vezetők lettek.¹³¹ 1943-ban Šarhot egy németek elleni bevetés során megölték. A lengyelországi Lublin körzetében a Paraszt Zászlóalj, a Lengyel Parasztpárt fegyveres szárnya a *Zöld Káder* címet adta egyik földalatti kiadványának.¹³² A háború alatt Kelet-Boszniában a vidéki Muszlim Zöld Káderek kapcsolata mind Tito partizánjaival, mind a királypárti csetnikekkel mindvégig zavaros volt.¹³³ Szintén említést érdemel, hogy az észak-csehországi nácibarát német farmerek, amikor 1938-ban kitértek a cseh-szlovák sorozás elől, jó adag iróniával élve átvették a zöld káder nevet.¹³⁴

Miként 1918-ban, úgy a második világháború alatt is sok zöld káder jelent meg a vidékre építő nemzeti felszabadulás és a társadalmi forradalmiság széles spektrumát kínálva. Az osztrák emigráns arisztokrata és újságíró Ferdinand Czernin egy 1944-es írása szerint a megszállt Ausztriában – a kommunizmus és

¹²⁶ Švajncser 1988. 45.

¹²⁷ Césár – Otáhal 1958. 16., 358., 368.

¹²⁸ Banac 1984. 249.

¹²⁹ Prikryl 1985.

¹³⁰ Turk 2014; Baum 2010.

¹³¹ Slačálek.

¹³² Przybysz 2010. 163. Hálával tartozom Frank Grelkának az információért.

¹³³ Hoare 2013. 188–189., 257., 371. L. továbbá: Tomašić 1943. 890–891. 7. jegyzet.

¹³⁴ Zacke 1939. pl.: 51.

a szociáldemokrácia mellett – ők jelentették a nációkkal szembeni népi ellenállás egyik kulcserejét. Ellenálltak a sorozásnak és az erdős dombok között rejtőztek el, „régii fegyverekkel voltak felszerelve, melyeket időnként kiegészítettek a katonai raktárakból vagy az eltávozáson lévő katonáktól ellopott modern darabokkal is.” Czernin a zöld kádereket „nagy politikai és pszichológiai jelentőséggel bírónak” vélte, mivel azok szakítottak a hagyományos paraszti konzervativizmussal, és így lehetővé tették a városnak és a vidéknek – annak a két ellentétes erőnek – az újbóli közeledést, melyet véleménye szerint az Első Osztrák Köztársaság tépett szét.¹³⁵ Az ellenszegülő vidéki emberek Kelet-Közép-Európa szerte – még a második világháború példátlan felfordulása és erőszakossága fényében is – ismerős forgatókönyvre és szimbolikus nyelvezetre letek 1918 zöld kádereiben, amely segítségével saját cselekedeteiket interpretálhatták.

A zöld káderek forgatókönyvének széleskörű népszerűsége részben annak volt köszönhető, hogy ilyen rugalmas volt, miközben a felelősséget a vidéki felkelőkre hárította át. De nem volt annyira homályos, hogy jelentés nélküli legyen. Régi és új elemek hatékony ötvözete volt – dezertálás, társadalmi banditizmus és parasztfelkelés, társadalmi forradalmisággal és populista nacionalizmussal – melyeket az első világháború idején osztrák–magyar parasztkatonák illesztettek össze, és mely a „katasztrófák korában” Európa-szerte mérföldkőként szolgált a Habsburgok korszaka utáni parasztság számára. E kulturális-politikai újítás teljeskörű következményeit még fel kell tárni. Ez többek között feltételezi, hogy a forradalmi parasztfelkelések dinamikájának – amely problémakör vizsgálata általában a világ déli térségeivel foglalkozó tanulmányokra korlátozódik – nagyobb jelentőséget tulajdonítsunk a 20. századi Európa történelmének megértésében.¹³⁶ Az első világháború tapasztalata és öröksége – melyet egyre inkább globális konfliktusként interpretálnak a kutatók – kiemelkedő szerepet játszik ezekben az átértelmezésekben.¹³⁷ A zöld káderek részben felelősek voltak egy nagy európai szárazföldi birodalom lezüllesztéséért, bár a kialakuló politikai és társadalmi rend nem olyan lett, mint remélték. És nem utolsó sorban, eleven bizonyítékkal szolgálnak a kelet-közép-európai paraszti népesség kreativitására és törekvéseire, amelyeket mindeziáig általában alulértékelték.

Fordította:

Barabás Gábor – Csibi Norbert – Gyimesi Réka

¹³⁵ Czernin 1944. 73–74.

¹³⁶ Paradigmatikusan l. Wolf 1982; Skocpol 1982; Desai – Eckstein 1990. 462.

¹³⁷ Strachan 2003; Gerwarth – Manela 2014.

Források, rövidítések

Akt., kart. = Akta, karton

AVA Inneres HK Präs. = Inneres, Hofkanzlei, Präsidiale

Holotík 1979 = Holotík, Ludovít: Sociálne a národné hnutie na Slovensku od Októbrovej revolúcie do vzniku československého štátu: dokumenty. Bratislava, 1979.

HR = Hauptreihe

KA ZSt KM = Kriegsarchiv, Zentralstellen, Kriegsministerium

Krzywicki 1935 = Krzywicki, Ludwik (Ed.): Pamiętniki chłopów. Warsaw, 1935.

Medvecký 1930–1931 = Medvecký, Karol A. (Ed.): Slovenský prevrat. 4 kötet. Bratislava, 1930–1931.

MZA = Moravský Zemský Archiv, Brno

NA = Národní Archiv, Prága

OeStA = Österreichisches Staatsarchiv, Bécs

Präs. = Präsidialbüro

VHA = Vojenský Historický Archiv, Prága

Újságcikkek

Zelená garda v buchlovských lesích. Nová doba, 1918. augusztus 10.

Denní zprávy. po stopách starých zločinů. Lidové noviny, 1927. április 26.

Denní zprávy. Moravská orlice, 1918. November 5.

Převrat na Vojně. Zájmy Českomoravské vysočiny, 1933. szeptember 14.

Vašek 1933 = Vašek, Adolf E.: Z doby zelených kádrů (před 15 lety)., Moravská orlice, 1933. szeptember 3.

Novobydžovsko. Rozhledy, 1926. szeptember 17.

Šlesinger 1932 = Šlesinger, Václav: Brňáci bojují ve Světové válce: Zelený kádr na Moravě. Lidové noviny, 1932. szeptember 9.

Felhasznált irodalom

Baberowski 2012 = Baberowski, Jörg: Einleitung: Ermöglichungsräume exzessiver Gewalt. In: Baberowski, Jörg – Metzler, Gabriele (Hrsg.): Gewalträume: soziale Ordnungen im Ausnahmezustand. Frankfurt am Main, 2012. 7–27.

Banac 1984 = Banac, Ivo: The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics. Ithaca, 1984.

- Banac 1992 = Banac, Ivo: "Emperor Karl Has Become a Comitadji": The Croatian Disturbances of Autumn 1918'. *Slavonic and East European Review* 70. (1992:2), 284–305.
- Baum 2010 = Baum, Wilhelm (Hrsg.): *Wie ein im Käfig eingesperrter Vogel: das Tagebuch des Thomas Olip*. Klagenfurt, 2010.
- Berenson 1987 = Berenson, Edward: *Politics and the French Peasantry: The Debate Continues*. *Social History* 12. (1987:2), 213–229.
- Blum 1978 = Blum, Jerome: *The End of the Old Order in Rural Europe*. Princeton, 1978.
- Brovkin 1989 = Brovkin, Vladimir N.: *On the Internal Front: The Bolsheviks and the Greens*. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 37. (1989), 541–568.
- Burke 1994 = Burke, Peter: *Popular Culture in Early Modern Europe*. Javított kiadás. Aldershot, 1994.
- Cabanes 2014 = Cabanes, Bruno: *The Great War and the Origins of Humanitarianism, 1918–1924*. Cambridge, 2014.
- César – Otáhal 1958 = César, Jaroslav – Otáhal, Milan (Ed.): *Hnutí venkovského lidu v českých zemích v letech 1918–1922*. Praha, 1958.
- Čulinović 1957 = Čulinović, Ferdo: *Odjeci oktobra u jugoslavenskim krajevima*. Zagreb, 1957.
- Czernin 1944 = Czernin, Ferdinand: *Austria's Position in Reconstructed Europe*. *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 232. (1944:1), 71–76.
- Desai – Eckstein 1990 = Desai, Raj M. – Eckstein, Harry: *Insurgency: The Transformation of Peasant Rebellion*. *World Politics* 42. (1990:4), 441–465.
- Ferančík 1920 = Ferančík, Jozef: *Ferančík, Malý robotnícky katechismus*. Myjava, 1921.
- Gerwarth – Horne 2012a = Gerwarth, Robert – Horne, John: *Bolshevism as Fantasy: Fear of Revolution and Counter-Revolutionary Violence, 1917–1923*. In: Gerwarth – Horne 2012. 40–51.
- Gerwarth – Manela 2014 = Gerwarth, Robert – Manela, Erez: *The Great War as a Global War: Imperial Conflict and the Reconfiguration of World Order, 1911–1923*. *Diplomatic History* 38. (2014:4), 786–800.
- Gerwarth – Horne 2012 = Gerwarth, Robert – Horne, John (Ed.): *War in Peace: Paramilitary Violence in Europe after the Great War*. Oxford, 2012.
- Hagen 2005 = Hagen, William W.: *The Moral Economy of Ethnic Violence: The Pogrom in Lwów, November 1918*. *Geschichte und Gesellschaft* 31. (2005:2), 203–226.
- Hagen 2018 = Hagen, William W.: *Poland's Resurrection and the Jews, 1914–1920*. Cambridge, 2018.

- Hanák 1998 = Hanák, Péter: *The Garden and the Workshop: Essays on the Cultural History of Vienna and Budapest*. Princeton, 1998.
- Hoare 2013 = Hoare, Marko Attila: *The Bosnian Muslims in the Second World War: A History*. London, 2013.
- Hobsbawm 1959 = Hobsbawm, Eric John Ernest: *Primitive Rebels: Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19th and 20th Centuries*. New York, 1959.
- Hobsbawm 1969 = Hobsbawm, Eric John Ernest: *Bandits*. London, 1969.
- Hobsbawm 1974 = Hobsbawm, Eric John Ernest: *Peasant Land Occupations. Past and Present* 62. (1974:1), 120–152.
- Hrabak 1990 = Hrabak, Bogumil: *Dezerterstvo, Zeleni kadar i prevratna anarhija u jugoslavenskim zemljama, 1914–1918*. Novi Sad, 1990.
- Hronský 1987 = Hronský, Marián: *Slovensko pri zrode Československa*. Bratislava, 1987.
- Hull 2014 = Hull, Isabel V.: *A Scrap of Paper: Breaking and Making International Law during the Great War*. Ithaca, 2014.
- Jackson 1966 = Jackson, George D.: *Comintern and Peasant in East Europe, 1919–1930*. javított kiadás. New York, 1966.
- Jakovčev 1989 = Jakovčev, Gojko: *Zeleni kadar Betine 1918*. *Zadarska revija* 38. (1989: 1–2), 137–147.
- Jandásek 1937 = Jandásek, Ladislav: *Z počátků Slovácké brigády*. In: Kudela, Josef (Ed.): *Brno v boji za svobodu: sborník vzpomínek. 2 kötet*. Brno, 1935–1937. 276–278.
- Juriga 1937 = Juriga, Ferdiš: *Blahozvest' kriesenia slovenského národa a slovenskej krajiny*. Trnava, 1937.
- Landis 2010 = Landis, Erik C.: *Who Were the “Greens”? Rumor and Collective Identity in the Russian Civil War*. *Russian Review* 69. (2010:1), 30–46.
- Leidinger – Moritz 2003 = Leidinger, Hannes – Moritz, Verena: *Gefangenschaft, Revolution, Heimkehr: die Bedeutung der Kriegsgefangenenproblematik für die Geschichte des Kommunismus in Mittel- und Osteuropa, 1917–1920*. Wien, 2003.
- Malet 1982 = Malet, Michael: *Nestor Makhno in the Russian Civil War*. London, 1982.
- Manela 2007 = Manela, Erez: *The Wilsonian Moment: Self-Determination and the International Origins of Anticolonial Nationalism*. Oxford, 2007.
- Martinek 1929 = Martinek, František: *Co věděla rakouská vojenská správa o slovenském odboji*. *Prúdy: revue mladého slovenska* 13. (1929), 427–433.
- Miller 2011 = Miller, Michael Laurence: *Rabbis and Revolution: The Jews of Moravia in the Age of Emancipation*. Stanford, 2011.

- Pál 1973–1981 = Pál, Ladislav: K významu činnosti “Zeleného kádra” na západnom Slovensku koncom prvej svetovej vojny. In: *Západné Slovensko: vlastivedný zborník múzeí Západoslovenského kraja* 8 kötet. Bratislava, 1973–1981. 9–23.
- Pedersen 2015 = Pedersen, Susan: *The Guardians: The League of Nations and the Crisis of Empire*. Oxford, 2015.
- Pichlík 1963 = Pichlík, Karel: Vzpoury navratilců z ruského zajetí na Slovensku v květnu a červnu 1918. *Historický časopis* 4. (1963), 580–598.
- Pivko 1929 = Pivko, Ljudevit: *Bok po boku*. Szlovénról csehre fordította Roubík, František. 2 kötet. Praha, 1929.
- Plaschka – Haselsteiner – Suppan 1974 = Plaschka, Richard Georg – Haselsteiner, Horst – Suppan, Arnold: *Innere Front: Militärassistentz, Widerstand und Umsturz in der Donaumonarchie, 1918*. 2 kötet. München, 1974.
- Přikryl 1985 = Přikryl, Josef: *První partyzánská skupina, Zelený kádr*. Kroměříž, 1985.
- Przybysz 2010 = Przybysz, Kazimierz: *W konspiracji: polski ruch ludowy, 1939–1945*. Warsaw, 2010.
- Rošický 1933 = Rošický, Jaroslav: *Rakouský orel padá: jak byla naše revoluce doma připravena a 28. října 1918 provedena vojensky*. Prague, 1933.
- Rotschild 1977 = Rothschild, Joseph: *East Central Europe between the Two World Wars*. 2., javított kiadás. Seattle, 1977.
- Šarh 1988 = Šarh, Alfonz: *Spomini na Zeleni kader v pohorskih gozdovih*. In: Švajncer, Janez J. (Ed.): *Boj za Maribor, 1918–1919: spominski zbornik ob sedemdesetletnici bojev za Maribor in severno mejo na slovenskem Štajerskem*. Maribor, 1988.
- Schnell 2012 = Schnell, Felix: *Räume des Schreckens: Gewalt und Gruppenmilitanz in der Ukraine, 1905–1933*. Hamburg, 2012.
- Scott 1985 = Scott, James C.: *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Haven, 1985.
- Skocpol 1982 = Skocpol, Theda: *What Makes Peasants Revolutionary? Comparative Politics* 14. (1982:3), 351–375.
- Slačálek = Slačálek, Ondřej: *Rozhovor: setkání s černým partyzánem*. Interjú Jan Tesař történezzsel, *Novy Prostor*: <http://www.novyprostor.cz/clanky/422/setkani-s-cernym-partyzanem.html> (Hozzáférés: 2017. március 21.).
- Šlesinger 1937 = Šlesinger, Václav: *Četnictvo a zelené kádry na Moravě*. In: Kudela, Josef (Ed.): *Brno v boji za svobodu: sborník vzpomínek*. 2 kötet. Brno, 1935–1937. II. 251–254.
- Sluga 2013 = Sluga, Glenda: *Internationalism in the Age of Nationalism*. Philadelphia, 2013.

- Šrobár 1928 = Šrobár, Vavro: Osvobodené Slovensko: pamäti z rokov 1918–1920. Prague, 1928.
- Stankiewicz 1963 = Stankiewicz, Witold: Konflikty społeczne na wsi polskiej, 1918–1920. Warszawa, 1963.
- Strachan 2003 = Hew Strachan, *The First World War: A New Illustrated History*. London, 2003.
- Švajncer 1988 = Švajncer, Janez J.: Svetovna vojna, 1914–1918: Slovenci v avstro-ogrski armadi. Maribor, 1988.
- Svoljšak – Malle 2001 = Svolfjšak, Petra – Malle, Augustin: Zeleni kader. In: Javornik, Marjan – Voglar, Dušan – Dermastia, Alenka (Ed.): Enciklopedija Slovenije 15. Ljubljana, 2001. 151–155.
- Szabó 2015 = Szabó, Miloslav: “Rabovačky” v závere prvej svetovej vojny a ich ohlas na medzivojnovom Slovensku. *Forum historiae* 9. (2015:2), 35–55.
- Szlanta 2013 = Szlanta, Piotr: Unter dem sinkenden Stern der Habsburger: die Osterfahung polnischer k. u. k. Soldaten. In: Dornik, Wolfram (Ed.): *Jenseits des Schützengrabens: der Erste Weltkrieg im Osten. Erfahrung, Wahrnehmung, Kontext*. Innsbruck, 2013. 139–157.
- Tomašić 1943 = Tomašić, Dinko: Reconstruction in Central Europe. *American Political Science Review* 37. (1943:5), 888–903.
- Tooze 2014 = Tooze, Adam: *The Deluge: The Great War and the Remaking of Global Order, 1916–1931*. London, 2014.
- Turk 2014 = Turk, Janez: Gorska vas v primežu vojne: zgodba o koroških antifašistih. *Zeleni kader od Karavank*. Mladika 58. (2014:9), 18–23.
- Votruba 2010 = Votruba, Adam: *Pravda u zbojníka: zbojnictví a loupežnictví ve střední Evropě*. Prague, 2010.
- Winter 1995 = Winter, Jay: *Sites of Memory, Sites of Mourning: The Great War in European Cultural History*. Cambridge, 1995.
- Wolf 1982 = Wolf, Eric R.: *Peasant Wars of the Twentieth Century* (New York, 1969);
- Zacke 1939 = Zacke, Otto: *Vom Grünen Kader zur Braunen Armee*. Böhmisch Leipa, 1939.
- Zhao 2010 = Zhao, Dingxin: Theorizing the Role of Culture in Social Movements: Illustrated by Protests and Contentions in Modern China. *Social Movement Studies* 9. (2010:1), 35–50.
- Zlobec 2009 = Zlobec, Andrej: *V bojih za severno in južno mejo*. Ljubljana, 2009.
- Zlobec 2010 = Zlobec, Andrej: *V viharju prve svetovne vojne*. Ljubljana, 2010.
- Zupan 2004 = Zupan, Gregor: Dezerterstvo na Slovenskem v 18. in 19. stoletju ter 1. in 2. svetovni vojni. *Vojnozgodovinski zbornik* 18. (2004), 18–23.
- Zurl 1977 = Zurl, Marino: *Knjiga o Jovi Čarugi i Joci Udmaniću*. Zagreb, 1977.